დასახლების ფორმები და ლოკალური ჯგუფები ქართველი ხალხის ტრადიციული საზოგადოების სოციალურ სტრუქტურაში

ნუგზარ მგელაძე
ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი
nugzar.mgeladze@bsu.edu.ge

„ლოკალური ჯგუფი“ საქართველოში, რომელიც ადამიანთა ერთობლივ ტერიტორიულ თანაცხოვრებას გულისხმობდა, რამდენიმე სტრუქტურული უჯრედისაგან შედგებოდა. დაჯგუფების პირველი დონე სახლეულის (სახლთმეურნეობის) დონეს ემთხვეოდა, „მინიმალური სახლეული“ (მინიმალური სახლთმეურნეობა) ნუკლეარულ ოჯახთა ერთობას წარმოადგენდა, ხოლო გაფართოებული – „მედიალური სახლეული“ (მედიალური სახლთმეურნეობა) ოჯახთა ჯგუფის ფარგლებში არსებობდა, რომელიც, შეიძლება „მინიმალურ ლოკალურ ჯგუფადაც“ იწოდოს. დასახლება მისი შემადგენელი ნაწილებით, თუ იგი ერთ ანდა რამდენიმე სახლთმეურნეობას მოიცავდა, დასაშვებია „მედიალურ ლოკალურ ჯგუფად“ აღინიშნოს, ქუჩა, უბანი, ხოლო სოფელი და უფრო ფართო ტერიტორიალური გაერთიანება თემი (ხევი) კი – „მაქსიმალურ ლოკალურ ჯგუფად“ (მგელაძე 2018ბ). ტრადიციულ აგრარულ საზოგადოებებში ლოკალურ ჯგუფთა დისპრესიული განსახლება ბუნებრივი და ტექნოლოგიური ფაქტორების წყალობით ლიმიტირებული იყო და ადამიანური, განსაკუთრებით, შრომით რესურსებით იზღუდებოდა (ანუჩინი 1982: 79). ლოკალური ჯგუფის ყველა წევრი, მაგალითად, მოხუცები, ავადმყოფები, ბავშვები, სასულიერო პირები, თემის წევრები ერთმანეთთან თანაცხოვრებით დაკავშირებული არ იყვნენ, რამდენადაც ლოკალური ჯგუფის ფარგლებში თავმოყრილი იყო რამდენიმე სამეურნეო ბირთვი – თემი, ამასთან, დასაშვებია თემში გაერთიანებული ყოფილიყო სხვადასხვა ლოკალური ჯგუფი. ის რომ ლოკალური ჯგუფი არ ემთხვეოდა როგორც თემს, ისე ნათესაურ ორგანიზაციას, რამდენადაც ყველა ერთად მცხოვრები (ცოლი, რძალი, შეხიზნული – სახლეულს შეკედლებული და სამუშაოდ დაქირავებული პირები) არ იყო, ვთქვათ, გენეალოგიური ანდა არაგენეალოგიური ჯგუფის წევრი, მათ ცალკე, დამოუკიდებელ საზოგადოებრივ უჯრედად გამოყოფას მოითხოვს. ეს სწორედ ის წევრები იყვნენ, რომლებიც ერთმანეთს ერთად ცხოვრებითა და საერთო დასახლებით უკავშირდებოდნენ. უნდა შევნიშნოთ, რომ ისეთ საზოგადოებებში, სადაც პატრილინეალური ფილაცია დომინირებდა, ქალს შეეძლო საზოგადოებრივი ლიდერის ფუნქცია მხოლოდ ლოკალური ჯგუფის ჩარჩოებში შეესრულებინა, მაშინ, როცა ნათესაურ ორგანიზაციაში მისი როლი უაღრესად იყო შეზღუდული. კონკრეტულად რომ ვთქვათ, ეს ნიშანი ამ ორგანიზაციის დამოუკიდებელ სტრუქტურულ უჯრედად გამოყოფას მოწმობს. სამწუხაროდ, სამეცნიერო ლიტერატურაში ნაკლები ყურადღება ექცეოდა მის ავტონომიურ არსებობასა და უნივერსალურ დანიშნულებას. ლოკალური ჯგუფის ფარგლებში, სათემო სამუშაოების გვერდით, რომელიც თემის წევრთა მიერ სრულდებოდა, შესაძლებელია სპეციფიკური შრომითი ოპერაციები განხორციელებულიყო, მაგალითად, ხიდები აშენებულიყო, გზები დაგებულიყო, წყალდიდობისაგან თავდაცვის მიზნით დამბები მოწესრიგებულიყო. აქედან კი შრომის საგნებზე ამა თუ იმ ლოკალური ჯგუფის წევ-

რის საკუთრების განსაზღვრული ფორმები წარმოქმნილიყო. არაეკონომიკური ფუნქციის რეგლამენტაციისათვის მოსალოდნელი იყო ასევე თავისებური პოტესტარული ორგანოებიც გაჩენილიყო და ეს ორგანოები სათემო ორგანიზაციის სტრუქტურებს სრულებითაც არ დამთხვეოდა. როგორც ჩანს, არსებობდნენ ტერიტორიული ჯგუფები, რომლებიც რამდენიმე ლოკალურ ჯგუფს საერთო სოციალურ ორგანიზმად აერთიანებდნენ. ამიტომ, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ პატრილინეალური ფილაციის საზოგადოებებში ნათესაობა ქორწინების საფუძველზე ყოველთვის მეორადი იყო და საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სისტემაში, როგორც თანმდევი და მეორეხარისხოვანი ელემენტი, გენეალოგიური ტიპის ნათესაობაში შემოტანილი იყო. ამგვარად, ნათესაობა საზოგადოებაში სოციალური კავშირების გაბატონებულ ტიპს, სოციალურად გაცნობიერებულ და ნორმატულად რეგლამენტირებულ ინდივიდთა ერთობას წარმოადგენდა, რომელიც ძირითადად გენეალოგიური ნათესაობის სისტემის პრიორიტეტულ აღიარებას ეყრდნობოდა. იგი სოციალური ორგანიზაციის მოდელში ინდივიდთა მაკავშირებელ როლს ასრულებდა (მგელაძე, მასანოვი 1996); (მგელაძე 2011).

შეიძლება თუ არა გენეალოგიური ჯგუფის განსაკუთრებული ტიპის საკუთრების შესახებ ვისაუბროთ? ამ კითხვაზე პასუხი დადებითი იქნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში თუ ასეთი საკუთრება ლოკალური ჯგუფისა და თემის ფარგლებს გარეთ დაფიქსირდება. როგორც კავკასიური და შუააზიური მასალები გვიჩვენებს, პატრონიმიული ორგანიზაციის ასეთი განსაკუთრებული საკუთრების ფორმა არ არსებობდა. როგორც წესი, საკუთრებასთან დაკავშირებული ყველა კომპონენტი ოჯახის და თემის შიგნით ვითარდებოდა, ნაკლებად – ლოკალური ჯგუფის ფარგლებში, მაგრამ საკუთრების უფლების გადაცემის არხები ნაწილობრივ ნათესაური – გენეალოგიური სისტემის მეშვეობით რეგულირდებოდა, რომელიც საზოგადოებრივ ურთიერთობათა რეგლამენტაციის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს საშუალებას წარმოადგენდა. ამიტომ, ოჯახსა და თემში ნათესაობის გენეალოგიური სისტემის მეშვეობით პატრონიმიული ორგანიზაცია მხოლოდ საკუთრების უფლების გადაცემას აწესრიგებდა, შესაბამისად, გენეალოგიური – ნათესაური ორგანიზაცია, უმთავრესად, საზოგადოებრივი და იდეოლოგიური ფუნქციის მატარებელი იყო.

დასახლების აგებულება და ფორმები. სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების თავისებურებები და გეოგრაფიული გარემოს სპეციფიკური პირობები საქართველოში დასახლების მრავალფეროვან ფორმებს განსაზღვრავდა. საქართველოს ბარის ერთ ნაწილში ტრადიციულად სოფლები გაფანტულად ხოლო მაღალმთიანეთში ფერდობებზე დაჯგუფებულად იყო წარმოდგენილი რომლებიც წარმოქმნიდა დასახლების სპეციფიკურ ფორმებს ვერტიკალურ ზონალობასთან შესატყვისად. ქართულ-კავკასიურ დასახლებათა შორის არსებულ განსხვავებებს მკვლევრებმა ყურადღება კიდევ რამდენიმე საუკუნის წინ მიაქციეს. გუსტავ რადდეს დაკვირვებით, სამეგრელოში სოფლები ერთმანეთისაგან საკმაო მანძილით იყო დაცილებული. მთის მჭიდრო დასახლებისგან განსხვავებით ბარში კარ-მიდამოები გაფანტულად ვრცელ ფართობებზე იყო განლაგებული. შედარებით დიდი, მაგრამ ურთიერთდაკავშირებული სოფლები დაბლობებში სიმინდისა და ვაზის კულტურულ არეალებში იყრიდნენ თავს. მიწათმოქმედთა საცხოვრებლები ფართო მოედნებზე ისე იყო გაფანტულად წარმოდგენილი და მწვანე გარემოში ჩაფლული, რომ მათ ადამიანი ხშირად ვერც კი შენიშნავდა. დამკვირვებლის აღწერილობით, რაჭაში, უწერის მიმართულებით, მდინარე რიონის ხეობაში, 3519 ფუტის სიმაღლეზე, სადაც სამხრეთული კულტურები იყო წარმოდგენილი, თვალში საცემი ყოფილა არაერთი მჭიდროდ დასახლებული

პუნქტი. ასეთი ფორმის დასახლებებს გუსტავ რადდე ისეთ სოფლებს აკუთვნებდა, როგორებიც იყო გლოლა, ჭიორა და ღები. მსგავსი სურათი იკვეთებოდა ცხენისწყლის ხეობაში, კერძოდ, ზემო ლეჩხუმსა და „დადიანების სვანეთში“, სადაც ასევე სახლები შემჭიდროვებულად ერთ ადგილზე იყო შეჯგუფებული. გუსტავ რადდეს სიტყვებით: „ეს კიდევ უფრო შესამჩნევი იყო ენგურის ხეობაში, სადაც სოფლები. რაც უფრო მაღლა მდებარეობდა, მით უფრო მჭიდროდ იყო დასახლებული, ხოლო ისეთ ადგილებში, სადაც მდინარე ხეობაში თავის ვიწრო კალაპოტს თმობდა, ზღვისპირა დაბლობებში დასახლება იმდენად გაშლილი იყო, რომ იქ სოფლების არსებობაზე შეგვიძლია არც კი ვისაუბროთ“ (რადდე 1866: 291). განსხვავება მთისა და ბარის დასახლებებს შორის სვანეთის მაგალითზეც ნათლად იკვეთება, რაზეც ბორის დეგენ–კოვალევსკი მიუთითებდა. ის, კერძოდ, აღნიშნავდა, რომ სვანეთის მაღალმთიანეთის ტრადიციული დასახლება გარკვეული თავისებურებებით ხასიათდებოდა (დეგენ–კოვალევსკი 1930: 43). ალექსანდრე კოჟევნიკოვის მიხედვით, უშგული მჭიდროდაა დასახლებული, სახლებისა და კოშკების კედლები გასასვლელებით ქვის ვიწრო რგოლს წარმოქმნიან, ხოლო სხვა დასახლებები, ვთქვათ ისეთი, როგორიც მესტიაა, დაბლობ ადგილზეა გაშლილი და მაღალი მთების ფერდობებზეა შეფენილი, ბევრი კარმიდამო კი გზის საყარზე მდებარეობს. უშგულის მკვიდრთ შეუძლიათ სახლებს შორის არსებული ვიწრო გასასვლელები ქვებით ამოავსონ და თავდამსხმელთათვის იგი მიუწვდომელ ციხედ გადააქციონ. ავტორის თანახმად, ტრადიციული საზოგადოებით უშგული, როგორც უკიდურესი სასაზღვრო დასახლება, გარეშე მტრებისაგან პირველ დარტყმებს ღებულობდა. ამის გამო უშგულის მკვიდრმა მოსახლეობამ სახლები რგოლის მაგვარად შემოსაზღვრეს და მოსისხლეთაგან თავდაცვის მიზნით კოშკებიც ააგეს. სისხლის აღების ჩვეულებამ და გარეგანმა საფრთხეებმა უშგულის იერსახე განსაზღვრა, დასახლებას ოვალური ფორმა მისცა და ისინი ქვის სარტყლებში ჩაკეტა. უშგულში მცხოვრები საზოგადოება გარე თემების თავდასხმებისაგან თავდაცვაზე ანდა მონღოლების მსგავსად შემოსეული მტრების მოგერიებაზე ნაკლებად ფიქრობდა. მათი სადარდებელი უფრო მეზობლები იყვნენ, რომლებიც ნებისმიერ დროს შეიძლებოდა მტრად ქცეულიყვნენ (კოჟევნიკოვი 1930: 150). XX საუკუნის მეორე ნახევარში სოლიდური ფაქტობრივი მასალების შედარებითი ანალიზის საფუძველზე ჯერ ფილიპე გოგიჩაიშვილმა, ხოლო შემდეგში გიორგი ჩიტაიამ და ალექსი რობაქიძემ საქართველოში დასახლების ფორმათა საკლასიფიკაციო კრიტერიუმები ჩამოაყალიბეს (ჩიტაია 1953: 201-216). დასახლების ფორმათა კლასიფიკაციის საფუძველზე ალექსი რობაქიძე ასკვნიდა, რომ სვანური დასახლება მორფოლოგიური და სამეურნეო ნიშნის მიხედვით დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის დასახლებებისაგან განსხვავდებოდა და მხოლოდ ცალკეული კომპონენტით საქართველოს მთიანეთის დასახლებებს უახლოვდებოდა (რობაქიძე 1958: 60). დასახლების ფორმათა კლასიფიკაციისადმი ასეთი ინტერესი ბუნებრივია, რადგან დასახლების ფორმების ტიპოლოგიური ნიშნების გამოყოფას დიდი თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს და მისი ისტორიულ-შედარებითი მიმართულებით კვლევა, უპირველესად, სტრუქტურულ ანალიზს საჭიროებს. მიხეილ ვიტოვმა, თავის დროზე, ისტორიულ-ეთნოლოგიური ასპექტით დასახლების შესწავლის აუცილებლობაზე მიუთითა. ერთი მხრივ, დასახლების მკვეთრად გამოხატული სოციალური და სამეურნეო ფუნქციები, ხოლო, მეორე მხრივ, დასახლების არქიტექტურული იერსახე, რა თქმა უნდა, მის მნიშვნელობას აფართოებდა, რის გამოც დასახლების ფორმები არა მარტო ზოგადად საზოგადოებრივი მეცნიერებების, არამედ უშუალოდ ეთნოლოგიისა და სოციოკულტურული ანთროპოლოგიის კვლევის სფე-

როში მოექცა. მიხეილ ვიტოვის აზრით, დასახლების სხვადასხვა ფორმა თუ დასახლების დაგეგმარება ამ თემატიკის მხოლოდ ერთი ნაწილია. დასახლების ფორმათა გვერდით აუცილებელია დასახლებულთა განლაგება და კომლთა განსახლების თავისებურებები, ცალკეული დასახლების შიდა სტრუქტურა, დასახლების სხვადასხვა ტიპის სოციალურ-ეკონომიკური ბუნება შევისწავლოთ (ვიტოვი 1958: 30).

დასავლეთ საქართველოს დაბლობების, ბარის დასახლებები კარმიდამოების სახით გორა-ბორცვებიან რელიეფზე მკვეთრად გაფანტულად იყო წარმოდგენილი. სოფლებს მკაფიოდ გამოხატული საზღვრები არ გააჩნდათ. ასეთი საზღვრები თვით მომიჯნავე სოფლებს შორისაც არ არსებობდა. ტრადიციულ დასახლებებში განსახლების ლოკალურ-ნათესაური პრინციპი და სამეურნეო-კულტურული ნიშნის მიხედვით საცხოვრებელ კომპლექსთა დაჯგუფება მიწათმოქმედთა და მესაქონლეთა საქმიანობას ეფუძნებოდა. ამასთან, დასავლეთ საქართველოში შეიძლება შეხვედროდით როგორც მთისა და გორა-ბორცვების ფერდობებზე მიმოფანტულ, ისე ვაკეზე წარმოდგენილ დასახლებულ პუნქტებს. ბარში, ვაკეზე არსებული დასახლებები საკმაოდ მჭიდრო სამოსახლოებს ქმნიდნენ და ჰორიზონტალურად იყვნენ გაშლილნი. თედო სახოკიას დაკვირვებით, გურიაში დასახლებები გზისპირა ზონებშიც მდებარეობდა. გზის ორივე მხარეს ლიხაურამდე ხის სახლები იყო განლაგებული. აქ სოფლები სიგრძე-სიგანით დაახლოებით ორი-სამი კილომეტრის მანძილზე განივრცობოდა, მაგალითად, სოფელ ბახვიდან ბახმარომდე. მგზავრს კიდევ ერთი სოფელი – ვაკიჯვარი უნდა გაევლო. გზის ორივე მხარეს სახლები იდგა. ასე რომ, სოფლები სიგრძეში ერთი მიმართულებით იყო მოწყობილი. სოფელ გომის დახასიათებისას ავტორი შენიშნავდა, რომ ერთი შეხედვით მოგეჩვენებოდა თითქოს სახლები ტყეში იყო ჩადგმული. ყოველი მხრიდან ისმოდა მდინარეთა ხმაური და ნაკადულთა ხმა. სახლების ერთმანეთთან ახლოს იყო აგებული, მაგრამ ჩვეულებრივ ისინი გზისპირზე იყვნენ წარმოდგენილნი (სახოკია 1950: 43, 58, 83). დასახლებებს ადგილებზე არ გააჩნდათ ტოპოგრაფიული დაყოფა, ხოლო იშვიათ შემთხვევაში, მაგრამ მაინც შენარჩუნებული იყო მონოგენური1 განსახლების პრინციპი (რობაქიძე 1958: 60). დასავლეთ საქართველოში საკუთრივ სვანური დასახლებები, როგორც წესი, თავმოყრილი იყო მდინარე ენგურის მიმართულებით, რომელიც აქა-იქ ტერასის მაგვარ ფორმას ღებულობდა (რობაქიძე 1958: 52). აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს ბარისაგან და მთისაგან განსხვავებით მაღალმთიან აჭარაში დასახლებები მეტ-ნაკლებად სპეციფიკურ ხასიათს ატარებდა, თუმცა ძირითადი ნიშნების მიხედვით ისინი ისტორიულად ჩამოყალიბებულ ზოგადქართულ ეთნოკულტურულ ჩარჩოებს არ სცილდებოდა. ჩვეულებრივ, მონოგენური დასახლების ერთ-ერთ უძველეს ფორმას წარმოადგენდა კომპლექსი, რომელიც მთის ფერდობებზე იყო განლაგებული. ფერდობებზე განსახლება სერებს და სერისპირებს მისდევდა, რაც საერთო ჯამში სერული დასახლების ფორმას ღებულობდა. თანმიმდევრულად ისინი უბნის ტიპის დასახლებებად ყალიბდებოდნენ, თუმცა ზოგან რელიეფის თავისებურებების გამო საცხოვრებელთა განლაგებისა და ზოგადად დასახლების განაშენიანების ჰარმონიული პრინციპი უბნებში ყოველთვის დაცული არ იყო. ამიტომ, დასახლება სერებზე ასიმეტრიულად და ამფითეატრულადაც ვითარდებოდა, რასაც პანორამაზე შორიდან დამკვირვებლისათვის ზოგჯერ წარუშლელი შთაბეჭდილების მოხდენა შეეძლო. დასახლების სერული ფორმა სამხრეთ საქართველოს მთისათვის, განსაკუთრებით, მდინარე ჭოროხის აუზის მთიანი რეგიონებისათვის – აჭარისათვის, შავშეთისა და ტაო-კლარჯეთისთვის შედარებით ტიპურ მოდელს წარმოადგენდა (მგელაძე 2009). მაღალმთიანეთიდან ბართან

– ზღვისპირა ზოლთან მიახლოვებისთანავე დასახლების სერული ფორმა გარეგნულ მახასიათებელ ნიშნებს კარგავდა და ალაგ-ალაგ ბუდისებური ანდა ქუჩისებური თუ ქუჩისპირული დასახლების ფორმად გარდაიქმნებოდა. მსგავსი დასახლების ფორმები კი ძირითადად დასავლეთ საქართველოს დაბლობების გორა-ბორცვებიან და ბარის დასახლებებს ახასიათებდათ. ამგვარად, სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოში დასახლების ორი ძირითადი ფორმა არსებობდა, რომელთა საუკეთესო ნიმუშებს აჭარაში ვხვდებით, თუმცა დასახლების ამ ორ ფორმას შორის გარდამავალი – შერეული ფორმებიც შეინიშნება, რომლებიც ორივე დასახლების ძირითად ელემენტებს ითავსებდნენ და როგორც მთისათვის დამახასიათებელ სერულ, ისე ბარისათვის ნიშანდობლივ ქუჩისპირულ, დასახლებებს ქმნიდნენ. ვაკეში დასახლება ხაზობრივ სახეს ღებულობდა, მაგრამ ამასთან ხაზოვანი განსახლება მთიანი რეგიონების სერულ დასახლებაშიც დასტურდება. იშვიათი გამონაკლისის გარდა განსახლების ამგვარ სახეს ატარებდა არა მთელი სოფელი, არამედ სერზე განლაგებული განაყოფ სახლეულთა – ნათესავთა საცხოვრებლის რიგი. ხაზოვანი გასახლების მთისათვის დამახასიათებელი დასახლების ასეთ ფორმას შეიძლება „ხაზოვან-სერული დასახლება“ ანდა „მწკრივული“, „მწკრივულ-სერული დასახლება“ ვუწოდოთ. ამ ტერმინებში არა მხოლოდ მთის დასახლებისათვის ნიშანდობლივი სერულობა, არამედ ხაზოვანი და მწკრივული განსახლების ბუნება აისახება (რობაქიძე 1960: 14); (მგელაძე 1973); (მგელაძე 1988ა: 104-106); (მგელაძე 2009).

დასახლების ფორმათა კლასიფიკაციის პროცესში სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე დადგენილია ისეთი დასახლებები, როგორებიცაა გვაროვნული, ქუჩური, ზღვისპირული, უწესრიგო, რგოლის მაგვარი, კერძოდ, დასახლებების სხვადასხვა ვარიანტი მათთვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებებით. რიგი ავტორი XV-XVI საუკუნეების საერთო ეზოში მოქცეულ საცხოვრებელების ჩამოყალიბებას საოჯახო-გვაროვნულ ორგანიზაციაში დიდ საოჯახო ტრადიციებს, ხოლო მცირერიცხოვან და უწესრიგოდ გაფანტულ სახლებად და კარმიდამოებად საერთო ეზოს გარდაქმნას – მოსახლეობის ბუნებრივ ზრდასა და დიდი საოჯახო თემების რღვევის პროცესს უკავშირებდა. შემდგომმა სოციალურ-ეკონომიკურმა განვითარებამ გვაროვნული ხასიათის ზღვისპირა დასახლებები წარმოქმნა, ხოლო კიდევ უფრო გვიან ქუჩური დაგეგმარების სოფლები გაჩნდა (ვიტოვი 1958: 37). სხვადასხვა ფორმის დასახლებების წარმოშობას მკვლევრები ისტორიული ევოლუციის ასპექტში განიხილავდნენ და, აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, მათთან სოციალური სტრუქტურისა და საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ურთიერთობების ცვლილებებს აკავშირებდნენ. ჩვენი შეხედულებით, დასახლების ფორმათა მრავალგვარობაში განმსაზღვრელ როლს, ბუნებრივია, სოციალური და ეკონომიკური განვითარების დონე თამაშობდა, მაგრამ ამასთან არანაკლებ განმსაზღვრელი იყო კულტურულ-რეგიონული სპეციფიკა და გეოგრაფიული გარემოს თავისებურებათა როლიც. საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ატლასში კულტურის ელემენტთა კლასიფიკაციისა და სამეურნეო-კულტურული ტიპოლოგიის საფუძველზე გამოყოფილია სამი ძირითადი ისტორიული ოლქი: აღმოსავლეთ საქართველოს ბარი, დასავლეთ საქართველოს დაბლობი და მთიანი საქართველო. საქართველოს ტერიტორიის ამგვარ გრადაციასთან მიმართებაში კლასიფიცირებული იყო დასახლებები პატრონიმიული ტიპის სოციალური ორგანიზაციის წამყვანი როლით. აღმოსავლეთ საქართველოს ბარი ხასიათდებოდა დარბაზული სახლებით, თვალშისაცემი ჯგუფური დასახლებებით და პატრონიმიული განსახლების გამოკვეთილი ნიშნებით. დასავლეთ საქართველოს დაბლობისათვის დამახასიათებელი იყო ოდა-სახლები და

ძალიან გაფანტული, ძირითადად, ქუჩისპირული დასახლებები პატრონიმიული განსახლების რღვევის გარკვეული ნიშნებით, მთიან საქართველოში კი წარმოდგენილი იყო კოშკური ტიპის საცხოვრებლები, ხევისპირული დასახლებები და კარგად შემონახული პატრონიმიული განსახლება (რობაქიძე, შამილაძე 1983: 27). მხედველობაში მისაღებია საქართველოში, განსაკუთრებით სამხრეთ საქართველოში წარსულში არსებული დასახლებები მიწური და ნახევრად მიწური დასახლებები, რომლებიც ზოგან მიწურბანიანი სახლებითა და დარბაზული ტიპის საცხოვრებლებით იყო წარმოდგენილი (გოდერძის უღელტეხილი 2019). ქართულ-კავკასიური ეთნოგრაფიული მასალის საფუძველზე განხორციელებული ისტორიულ-შედარებითი ანალიზით კავკასიის ხალხებში ეთნიკური ნიშნით დასახლების რამდენიმე ტიპი გამოიყოფა: 1. ჩეჩნურ-ინგუშური; ყარაჩაულ-ბალყარული; 3. ოსური; 4. სვანური ორი სახით: შედარებით ადრეული, რომელსაც ხევსურული და მთიულური ვარიანტები იმეორებს და გვიანი ვარიანტი, სადაც სვანური დასახლება ხასიათდებოდა არა მამა-პაპისეულ სახლზე მიშენებული სადგომით, არამედ დამოუკიდებლად მდგარი და სრულყოფილი ნაგებობით; 5. აფხაზური პატრილოკალური დასახლება, სალომე ბახიას მიხედვით კი – პატრონიმიული დასახლება (ბახია 1986: 20-31). ეთნიკური ნიშნის მიხედვით ამგვარი კლასიფიკაცია საინტერესოა, მაგრამ დასახლების თავისებურებათა დასასურათებლად მაინც ზედაპირულად გამოიყურება და ძირეული ტიპოლოგიური ნიშნების გამოყოფის გარეშე, ბუნებრივია, სრულყოფილ რეპრეზენტატივობაზე განაცხადს ვერ გააკეთებს (მგელაძე 1988დ: 170).

ლოკალური ჯგუფები ქართველი ხალხის ტრადიციული საზოგადოების დასახლების სოციალურ სტრუქტურაში. საქართველოში ყველაზე მცირე სოციალურ-ტერიტორიულ უჯრედს საკარმიდამო კომპლექსი წარმოადგენდა, რომელიც შედარებით დიდი სტრუქტურული დონის გაერთიანებას – უბანსა და სოფელს, ტერიტორიულ თემსა და ტერიტორიული თემის კავშირებს წარმოქმნიდა. მათი აღმნიშვნელი ნომენკლატურა სოციალური ორგანიზაციის ელემენტთა სხვადასხვა ტაქსონომიურ დაჯგუფებას შეესატყვისებოდა. სახლეული (სახლთმეურნეობა) – მინიმალური ლოკალური ჯგუფი, ჩვეულებრივ, საკარმიდამო კომპლექსს შეესაბამებოდა, მედიალური ლოკალური ჯგუფი – უბანს ანდა სოფელს, მაქსიმალური ლოკალური ჯგუფი – სოფელთა კავშირზე დაფუძნებულ ტერიტორიულ გაერთიანებას. მინიმალური სახლეულის (სახლთმეურნეობის) ფარგლებში, როგორც წესი, ნუკლეარული ოჯახები იყო წარმოდგენილი, ხოლო გაფართოებულ (დიდ) სახლეულში (სახლთმეურნეობაში) ნუკლეარულ ოჯახთა ჯგუფი, რომლებიც ერთობლივი მეურნეობით იყვნენ დაკავშირებულნი და, ნაწილობრივ, საერთო საკარმიდამო სივრცეში ცხოვრობდნენ. მედიალური ლოკალური ჯგუფი სხვადასხვა სახლეულს (სახლთმეურნეობას) მოიცავდა, რომელთა მამამთავრები ერთმანეთის ნათესავები იყვნენ, მეზობლად ცხოვრობდნენ და საერთო სამეურნეო ინტერესები ჰქონდათ. პატრონიმიული ორგანიზაცია, რომელიც ნათესაობის სისტემის სტრუქტურაზე იყო აგებული, გენეალოგიური თვალსაზრისით, იმთავითვე, თავდაპირველი გაფართოებული სახლეულის (სახლთმეურნეობის) ფარგლებში იწყებდა ფუნქციონირებას. გაფართოებულ სახლეულში (სახლთმეურნეობაში) მინიმალური ლინიჯი იყო წარმოდგენილი, რომელიც ორი-ოთხი თაობის ნათესავებს აერთიანებდა, მედიალური ლოკალური ჯგუფი – მედიალურ ლინიჯს, მეორე რიგის გენეალოგიურ სეგმენტს და ოთხი-თორმეტი თაობის ნათესავისაგან შედგებოდა, ხოლო მაქსიმალური ლოკალური გაერთიანება გვარ-სახელური ტიპის მაქსიმალურ ლინიჯს მოიცავდა. გვართა კავშირი კლანურ სტრუქტურას წარმოქმნიდა, რომელიც გეოგრაფიული თვალთახედვით

ტერიტორიული გაერთიანების მიჯნებში იყო განსახლებული. ზოგჯერ იგი რამდენიმე ტერიტორიული გაერთიანების ჩარჩოებში იყო მოქცეული და პატრონიმიული ორგანიზაციის ერთიან სისტემას ქმნიდა.

სახლეულის (სახლთმეურნეობის) წევრთა სეგმენტაცია, ერთობლივი ქონების გაყოფა, მიწის დანაწილება და მამაპაპური მამისეული ფუძე-სახლის ირგვლივ-მათი კომპაქტური დასახლება ტრადიციულად მონოგენური პრინციპის დაცვით მიმდინარეობდა. ერთგვარად, XIX საუკუნეში და XX საუკუნის პირველ ნახევარში, განსაკუთრებით, საბჭოთა პერიოდის პირველ მონაკვეთში დემოგრაფიული სიტუაცია, სტიქიური მიგრაციის მაღალი სიხშირე, ასევე, შემდეგში გეგმური მიგრაციები, სოციალურ-ეკონომიკური და ეკოლოგიური მიზეზები ქართული სოფლების ერთგვაროვნობას თანმიმდევრულად არღვევდა და პოლიგენური განსახლების პროცესს აჩქარებდა. მიუხედავად ამისა, ზოგიერთი უბნის ტიპის დასახლებები ტრადიციულ ბუნებას ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა. რადგან ტერიტორიული გაერთიანების ფარგლებში, უფრო მეტიც, საქართველოს ცალკეულ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ კუთხეებს შორის მოსახლეობის არანაკლები ხშირი გადაადგილებები ხდებოდა, ამდენად, ნათელია, რომ ასეთ პირობებში კულტურის ელემენტთა დიფუზია, მათ შორის ამ ელემენტთა ასახვის ენობრივი გამოხატულებებიც გადაადგილდებოდნენ. საინტერესოა, რომ ტერიტორიულ გაერთიანებებში აკულტურაცია დაფუძნებული იყო რიგ რიტუალიზებულ პროცედურაზე (მგელაძე 1989: 69- 81). ეს პროცესი ნათესაურ ურთიერთობათა ტრადიციულ სისტემასა და ამ სისტემის შესაბამის ლექსიკაზეც დიდ გავლენას ახდენდა. სწორედ ამიტომ მიზანშეწონილად ჩავთვალეთ ლოკალური ჯგუფის დასახლების ფორმის განხილვა მისი სპეციფიკური ნიშან-თვისებების ჩვენებით დავიწყოთ.

საქართველოში უბნის ტიპის დასახლება ფართოდ გავრცელებულ ტერმინ „უბანი'თ" აღინიშნებოდა, რომელიც როგორც საქართველოს ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში, ისე ისტორიული ხასიათის ქართულ წერილობით წყაროებშიც ფიქსირდება (ყაუხჩიშვილი 1955:: 95, 295); (დოლიძე 1953: 95). შეიძლება დავუშვათ, რომ ტერმინი უბანი ცნება „ბან'თან" და „დაბა'თან" იყოს დაკავშირებული. ბანი, დაბა და უბანი ძველ საქართველოში დასახლების გარკვეული ფორმების გამომხატველნი იყვნენ. არნოლდ ჩოქობავას აზრით, - დაბ ძირის თავდაპირველი მნიშვნელობა „მიწა'ს" შეესატყვისებოდა, რომელმაც დროთა განმავლობაში „დამუშავებული მიწისა" და „დასახლებული ადგილის" მნიშვნელობა შეიძინა. მეცნიერის აზრით, ამის მოწმობას სვანური „დაბ'ისა" – მინდორის და მეგრული „დობ-ერ-ა'ს" („დობ-ირ-ა'ს"") – სახნავი მიწა, სემანტიკა წარმოადგენს (ჩიქობავა 1942ბ:27). ივანე ჯავახიშვილი აქ დო'ს პრეფიქსად თვლიდა (ჯავახიშვილი 1937: 31-132). ასეთი ცვლილებების ანალოგად არნოლდ ჩიქობავა „მიწის" მნიშვნელობით ტერმინ „ყანის" (მინდორის) უძველეს სემას მიიჩნევდა, მაგალითად, „ქუეყანა'ს" ანდა „მიწა'ს", ვთქვათ, სიტყვაში: თავ-ყანის-ცემა (თაყვანისცემა), ე. ი. თავით მიწისაკენ, მიწისაკენ თავდახრილი. კიდევ ერთი სემით ეს სიტყვა ხორბლეულით დათესილ მიწას აღნიშნავდა (ჩიქობავა 1942ბ:27). ნიშანდობლივია, X-XI საუკუნეების ქართულ წერილობით წყაროებში ტერმინი *ქვეყანა (ქუეყანა)* სოფლის, თემის ანდა ზოგადად მიწის (ჯავახიშვილი 1930: 131-135, 149), ხოლო დაბა – სოფლის მნიშვნელობით რომ გამოიყენებოდა. ტერმინ „ქვეყნის" თანამედროვე შინაარსით დატვირთვა საქართველოში XVIII საუკუნეში დაიწყო (ჯავახიშვილი 1928); (ჯავახიშვილი 1948: 1-2). ეთნოგრაფიული მასალების თანახმად, უბნის, დაბისა და სოფლის ფორმირებას საქართველოში საფუძვლად ედო გაფართოებული სახლეულის სეგმენტაცია. ტერმინ „დაბის", როგორც გარკვეული ტიპის დასახლების მნიშვნელობა ადრე ვიწრო უნდა ყოფილი-

ყო, რაც სიმონ ჯანაშიას შეხედულებითაც მოწმდება. ირკვევა, რომ ქართული *ბან'ი* სემიტური *„ბეტ'ის“* სრული შესატყვისი იყო. სემიტური ბეტ'ი სახლს აღნიშნავდა, ისე როგორც ქართული ბანი ანდა ვანი. ავტორი თვლიდა, რომ „ბან-ა'სგან“ დაბანი წარმოიქმნა. შემდეგ „დაბა'მ“ და „ბან'მა“ სოფლის მნიშვნელობა შეიძინა (ჯანაშია 1959გ: 191). სიტყვა „დაბა'სთან“, „ბან'თან“ და „უბან'თან“ კავშირში ყურადღებას იქცევს ტერმინი „საბანი'ც“, ასევე, ჭოროხის ხეობაში მდებარე სოფლის სახელწოდება – *ბანა*. ბანი საინტერესოა არა მარტო ტერმინოლოგიური და სემანტიკური, არამედ ეთნოგრაფიული თვალსაზრისითაც. საქართველოს მთიანეთის ამა თუ იმ კუთხეში დღესაც შეხვდებით მრავალი საფეხურებისაგან შემდგარ ბანიან სახლებს, კერძოდ, როგორც მიწისზედა, ისე მიწურ და ნახევრად მიწურ საცხოვრებელ კომპლექსებს. ბანიანი სახლებით გამოყოფილი ზოგიერთი სოფლის ხედი შორიდან ისე გამოიყურება თითქოს თავად სოფლის დასახლება იყოს ბანიანი იერსახის, ისეთი კონსტრუქციის, როცა ერთი სახლის ბანი, მეორე სახლის ეზოს წარმოადგენდა. ასეთ ბანებზე ხდებოდა უხუცესთა შეკრება, კალოობა – მარცვლეულის, მათგან, პურეულის ლეწვა. ამ ტიპის დასახლების საუკეთესო ნიმუშს სამხრეთ საქართველოში არტაანის ზოგიერთი სოფელი წარმოადგენს. ამ მხრივ ტაო-კლარჯეთი და სპერიც უაღრესად საინტერესოა. ბანიდან ანდა სახლიდან თუ კარმიდამოდან უბნის ფორმირების ანალოგიურ სემანტიკურ გზას ლაზური „ოფუტე'ც“ იმეორებდა, რომლის ძირითადი მნიშვნელობა სახლთან ახლოს ადგილი, ეზო იყო (ჩიქობავა 1938: 194). ლაზეთში/ჭანეთში ოფუტე ისეთი დასახლება იყო, რომელიც განაყოფი სახლეულების ერთობას ეფუძნებოდა (მგელაძე 2005); (მგელაძე, ვარშალომიძე, მიქელაძე 2017: 65-68, 106-108, 127-130). *ოფუტე* ქართული „საფუტე'ს“ თანაბარი სიტყვა იყო და მამა-პაპური ფუძე-სახლეულის საოჯახო კერასთან იყო დაკავშირებული (მგელაძე 1964: 92). თურქეთსა და საქართველოს შორის მდებარე ლაზებით/ჭანებით დასახლებულ სასაზღვრო სოფელ სარფში, ისე როგორც მთელ ლაზეთში/ჭანეთში, *ოფუტე* ეზო-კარმიდამოს გარდა უბანს აღნიშნავდა. მას სოციოკულტურული მნიშვნელობის დასაზუსტებლად უბნის აღმნიშვნელი სახელი ემატებოდა. მაგალითად ასეთი იყო: „მემიშიშების ოფუტე“, „თანდილავების ოფუტე“, „ჯევაიშების ოფუტე“ და სხვა მისთანანი. „ოფუტე'ს“ თავდაპირველი სემანტიკა ერთ ჭერქვეშ თანაცხოვრების შინაარსს ასახავდა. ოფუტეს მკვიდრნი კერისა და მამისეული სახლის ირგვლივ ერთიანდებოდნენ. სახლეულის სეგმენტაციის შემდეგ გაფართოებული სახლთმეურნეობის სარბიელად უბანი გადაქცეულა. სხვადასხვა ფაქტორის წყალობით ამ ტიპის დასახლების კომპაქტური ხასიათი უბნის ფარგლებში ლოკალურ-ნათესაური ჯგუფის ტერიტორიულ ერთობასაც განაპირობებდა. გურიაში, სურების ხეობის სოფელ დიდვანში ოფუტე გენეალოგიური ჯგუფის – „ბუნი'ს“ აღმნიშვნელადაც გამოიყენებოდა (მგელაძე 1986ა); (მგელაძე 2005). იმერეთში ლოკალურ-პატრონიმიული ტიპის დასახლების გამოსახატავად ტერმინი *საბაბუო* იხმარებოდა, რომელსაც სამეგრელოში ტიპოლოგიურად დინო შეესატყვისებოდა, რომლებიც გარდა გეოგრაფიული – ტერიტორიული შინაარსისა სოციალურ მნიშვნელობასაც ატარებდა და ლოკალურ-ნათესაური ჯგუფის დასახლებასაც ნიშნავდა. ტაქსონომიური თვალსაზრისით იმერული „საბაბუოსა“ და მეგრული „დინოს“ ტიპოლოგიურ და სემანტიკურ შესატყვისად, ასევე, მეგრული *მუხური (კურთხუ//კუნთხუ//კუნთხო)* ანდა *კურთხუ-მუხური* გამოიყურება. საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან მათ ისეთი სიტყვები შეესაბამებოდა, როგორებიც იყო კუთხე (იმერეთი, გურია), *ქუჩა* (ხევი, იმერეთი), *კარი* (აღმოსავლეთ საქართველო, სამხრეთ საქართველო – აჭარა, შავშეთი, ტაო-კლარჯეთი), *უბანი*. ტერმინი *ქუჩა* ძველქართულ წერილობით წყაროებსა და ეთნოგრაფიულ სინამდვილეშიც

დამოწმებულია, რომელსაც, ვფიქრობთ, ტერმინი „ფოლორცი'ც" ესადაგება (ითონიშვილი 1960: 61); (მგელაძე 1980: 82-84). „ქართლის ცხოვრების" მემატიანეთა თხზულებებში *ქუჩა* არაერთხელაა მოხსენიებული (ყაუხჩიშვილი 1959: 86, 101, 176, 231, 610), თუმცა მათთან სიტყვა „ფოლორცს" ოდნავ განსხვავებული მნიშვნელობა აქვს. სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით ლექსიკონში *ფოლორცი* არის „შუკა", ხოლო ფორი „მეიდა ნი" (ორბელიანი 1949: 360). ნიკო ჩუბინაშვილის ქართულ ლექსიკონში „ფოლორცი'ს" შესახებ ნათქვამია, რომ ფოლორცი – „შუა ბაზარი, ანუ მეიდანი"-ა, ხოლო „ფორე" და „ფორო"– მეიდანი, რასაც ლექსიკოგრაფი „Forum"-თან მიმართებაში განიხილავდა (ჩუბინაშვილი 1961: 395-396). ეს სიტყვა ზემო აჭარაში დადასტურებულია ტოპონიმებში „ფოლოტი'ს" („ფოლოცი'ს") სახით. ღორჯომის ხეობის სოფელ აგარაში (ხულოს რ-ნი) იგი იმ ადგილს აღნიშნავდა, სადაც საუბნო და სათემო თავყრილობას ჰქონდა ადგილი და სადაც თანასოფლელები ამინდის ღვთაებისათვის მსხვერპლშეწირვას აწყობდნენ. იქვე, ე. წ. „კორდის" მახლობლად *ფოლოცი* ვიწრო ქუჩას, შუკას, ვიწრო გასასვლელს აღნიშნავდა (მგელაძე 1980: 82-84); (მგელაძე 1982ა). საქართველოში პატრილინეალური ლოკალური ჯგუფის საცხოვრებელი უბანი ტერმინ „კარი'თაც" აღინიშნებოდა, რომლის წარმოშობა რუსუდან ხარაძის მიხედვით ოჯახის სეგმენტაციის პროცესთან იყო დაკავშირებული. გაყოფილი ოჯახები, როგორც წესი „დიდი ოჯახის" სამყოფი კარმიდამოს მახლობლად სახლდებოდნენ. კარის მიჯნებში მცხოვრები განაწილებული ოჯახები არამხოლოდ ტერიტორიული, არამედ ნათესაური ურთიერთობებით შეკავშირებული დასახლების ფორმირებასაც განაპირობებდნენ (ხარაძე 1961: 60-61); (ხარაძე 1962: 28, 36); (ხარაძე, რობაქიძე 1965: 6). ამასთან ხაზგასასმელია ის ფაქტიც, რომ ქართულში დაფიქსირებული ტერმინ „კარი'საგან" ნაწარმოებია არაერთი სიტყვა: *კარიბჭე, ჭიშკარი, კარ-მიდამო, ოკარია* (საქათმე სამეგრელოში), *სახლ-კარი*. თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ გარდა საცხოვრებელი ნაგებობისა ძველ ქართულში სახლი სოციალური ორგანიზაციის შინაარსსაც ატარებდა, მაშინ განვითარების ადრეულ საფეხურზე „კარი'ს" ცნებაში ჩვენ შედარებით ფართო მნიშვნელობაც უნდა ვიგულისხმოთ. ეს ტერმინი ტოპონიმებშიც გვხვდება, კერძოდ, ასეთი იყო აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში *საბათიანთკარი, ბუჩაანთკარი* (ხანდოს ხევი), სოფელი *ოლეოსკარი* (ანანურის ტერიტორიული გაერთიანება), *ტაოსკარი ტაოში, კლდეკარი (თრიალეთი), ღართისკარი, კასრის კარი, ზეკარი* (უღელტეხილი) (ბერძენიშვილი 1966: 22, 26). მათ წარსულშიც იგივე სემანტიკა გააჩნდათ, რაც, მაგალითად, „ზენუბანს" ხანდოს ხევში და სხვა მისთანებს. აჭარაში ტერმინი კარი დაკავშირებული იყო სოფელ მეხალაშვილების ერთ-ერთი უბნის სახელწოდებასთან – „საკარესთან", ასევე, ზემოაჭარული სოფლის უბნის სახელთან – „ჯამიკართან". საერთოდ, სამხრეთ საქართველოში, განსაკუთრებით, ჭოროხის აუზის ქართული მოსახლეობის ადგილთა გეოგრაფიულ სახელწოდებებში ასეთი „ჯამიკარები" მრავლად გვხვდება.

ძველ საქართველოში უბანთა გაერთიანება სოფელს აყალიბებდა, ხოლო სოფლებისა – ხევს. ხევი ტერიტორიული, სათემო-ტერიტორიული გაერთიანება იყო. სამეცნიერო ლიტერატურაში, ხშირად, თემი გაიგივებულია ტერიტორიული გაერთიანების ცნებასთან. მსგავსი დეფინიცია შესაძლოა, მცდარი აღმოჩნდეს, რადგან თემის, როგორც საწარმოო-ეკონომიკური, საწარმოო-სამეურნეო ბირთვის, წევრებს ერთდროულად შეეძლოთ სხვადასხვა ლოკალურ ჯგუფში ეცხოვრათ. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, თემისა და ლოკალური ჯგუფის გაგება ერთმანეთს ყოველთვის არ ფარავდა. ამის გათვალისწინებით, საწარმოო-სამეურნეო ბირთვის აღსანიშნავად უმჯობესია გამოვიყენოთ ტერმინი „თემი", ხოლო ამგვარი ჯგუფის დასახლების გამოსახატავად ცნება – „ლოკალური ჯგუფი" ანდა „ტერიტო-

რული გაერთიანება“, რომელიც დასაშვებია ყოფილიყო პატარა – მინიმალური ლოკალური ჯგუფი (მინიმალური ტერიტორიული გაერთიანება), საშუალო – მედიალური ლოკალური ჯგუფი (მედიალური ტერიტორიული გაერთიანება) და ფართო – მაქსიმალური ლოკალური ჯგუფი (მაქსიმალური ტერიტორიული გაერთიანება). საქართველოში სოციალურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით არც თუ ისე იშვიათად მაქსიმალური თემისა და მაქსიმალური ლოკალური ჯგუფის ანდა მაქსიმალური ტერიტორიული გაერთიანების ცნება, ხშირად, „ხევის“ ცნებას უთანაბრდებოდა და ეს გასაგებიცაა, რადგან მთაგორიანი ადგილმდებარეობის მიზეზითაც საქართველო რეალურად ხეობათა ერთობას წარმოადგენდა, შესაბამისად, ინტეგრაციული პროცესები, ქვეყნის სოციალური, სამეურნეო-ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორია სწორედ ხეობათა ფარგლებში ვითარდებოდა. ხევებში სახლები უმეტესად ხეობაში ღელე-მდინარეთა სიახლოვეს წარმოქმნილ ბორცვებსა და სერებზე იყო განლაგებული, ღელე-მდინარეთა სანაპიროებზე – უპირატესად ორივე მხარეს. იგი მკაფიოდ შემოსაზღვრული ერთმანეთისაგან გარკვეული მანძილით დაცილებული და შედარებით მცირერიცხოვანი კარმიდამოებისაგან შემდგარი სოფლებით იყო წარმოდგენილი (რობაქიძე 1958: 52). წარსულში ხევის ნაცვლად, მაგალითად, სვანეთში, სიტყვა *აბუასდ* გამოიყენებოდა. მოგვიანებით ეს სიტყვა მივიწყებას მიეცა და მისი ადგილი ტერმინმა „ხევმა“ დაიკავა, ტერმინმა, რომელიც, როგორც გეოგრაფიულ, ისე სოციალურ მნიშვნელობას ატარებდა. ამ სიტყვასთან იყო დაკავშირებული სვანეთში სახალხო თავყრილობის ადგილი სახევხე და ტერიტორიულ გაერთიანებათა უფროსის სახელწოდება – *ხეისთავი*, იგივე, *ხევისთავი, ხევისუფალი, ხევისბერი* (ხარაძე 1958: 67); (რობაქიძე 1958: 52). ალექსი რობაქიძის დაკვირვებით, სვანური დასახლების უჯრედი, როგორც საცხოვრებელ და სამეურნეო ნაგებობათა მთლიანობა, სოციალური ურთიერთობებისა და იდეოლოგიის სფეროში დასახლების წევრთა განსაზღვრული ერთობით, ტერმინ „ხევი’თ“ აღინიშნებოდა, ნაცვლად ხმარებიდან გამოსული „აბუასდ’ისა“ (რობაქიძე 1958: 52); (მარი, 1922: 19). სვანეთში ტერმინ „ხევი’ის“ პარალელურად ყურადღებას იქცევს გაერთიანება, რომელსაც „ლაკრან’ი“ ეწოდებოდა და ტერიტორიული გაერთიანების ფარგლებში ახლომდებარე სოფლების ერთ მთლიანობას წარმოადგენდა. ლაკრანის ტიპის გაერთიანების სტრუქტურის ანალიზი საშუალებას გვაძლევს ტერიტორიული უჯრედის ფორმირების კანონზომიერებანი აღვადგინოთ. ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 40–50-იან წლებში ქართულ ისტორიოგრაფიაში რუსუდან ხარაძემ და ალექსი რობაქიძემ სათავე დაუდეს ქართული სოფლისა და, საერთოდ, ქართული ტრადიციული დასახლების შიდა აგებულების შესწავლას. რუსუდან ხარაძემ ყურადღება გაამახვილა სვანური „ლაკრანისა“ და თუშური „კოდ–მეკოდეობის“ ტიპოლოგიური პარალელების საკითხებზე. თუშეთი ოთხი ტერიტორიული გაერთიანებისაგან, ტრადიციული ტერმინოლოგიით ოთხი თემისაგან – ხევისაგან შედგებოდა. ესენი იყო: *გომეწერი, ჩაღმა, პირიქეთი* და *წოვა,* ასევე, დამატებით, გვიან გაჩენილი „ჩანჩახოანი’საგან“, რის გამოც თუშეთს, ზოგჯერ, *საოთხთემო* ერქვა. რუსუდან ხარაძის მონაცემებით, თითოეული თემი მცირე ადმინისტრაციულ უჯრედად იყოფოდა, რომელთაც „მამასახლისები“ მართავდნენ. სწორედ ეს მცირე ტერიტორიული უჯრედები, რომლებიც „კოდ–მეკოდეობად“ მოიხსენიებოდა, ტერიტორიული გაერთიანების იერარქიულ სისტემას დამოუკიდებლად ქმნიდა. *გომეწერი*, როგორც თემი, კოდ-მეკოდეობის რვა კავშირისაგან შედგებოდა, ხოლო დანარჩენები ხუთ–ხუთი. ასეთი კავშირების შიდა წყობა ურთიერთდახმარებისა და ერთობლივი თავდაცვის პრინციპებზე, ასევე, სხვადასხვა – სოციალურ, სამართლებრივ და ეკონომიკურ ურთიერთობათა სფეროში ტრადიციულად ჩამოყალიბებულ ნორმებ-

ზე იყო დაფუძნებული (ხარაძე 1958: 64–65). რუსუდან ხარაძის მიხედვით, თუშური კოდ–მეკოდეობისაგან განსხვავებით, სვანურმა ლაკრანმა, რომელიც სოფლის თემში იყო წარმოდგენილი, ტერიტორიულ-მეზობლური სათემო ტრადიციები გვიანდელ პერიოდამდე შედარებით სრულყოფილი სახით შემოინახა. რუსუდან ხარაძე ლაკრანის ტიპის კავშირს „გვაროვნული“ ნიშნით ხსნიდა და თვლიდა, რომ თემი საზოგადოებრივ–ტერიტორიულ კავშირს წარმოადგენდა, რომელშიც გვაროვნული გაერთიანების ცალკეული გადმონაშთი იყო ასახული. რუსუდან ხარაძის სიტყვებით, ტერიტორიული გაერთიანება *კოდ-მეკოდეობა* სოფლის თემის განვითარების პირველ ეტაპს განასახიერებდა. ქართული თემის – ხევის ტიპის დასახლების წარმოქმნა უკვე ტერიტორიულ გაერთიანებათა მომდევნო საფეხურებს შეესატყვისებოდა, რომელიც ადრე გაჩენილი თემის საფუძველზე ორი ანდა სამი მეზობელი სოფლის გაფართოების შედეგი იყო (ხარაძე 1958: 65). სტატისტიკური მონაცემებით, რომლებიც მოსკოვში, რუსეთის ფედერაციის სამხედრო–ისტორიულ არქივშია დაცული, ირკვევა, რომ XIX საუკუნეში წოვის საზოგადოება აერთიანებდა 5 სოფელსა და 264 ოჯახს (730 მამაკაცსა და 620 ქალს), გომეწრის – 19 სოფელსა და 232 ოჯახს (550 მამაკაცსა და 500 ქალს), ჩაღლინის – 13 სოფელსა და 210 ოჯახს (460 მამაკაცსა და 400 ქალს), პირიქეთა საზოგადოება – 14 სოფელსა და 184 ოჯახს, რომელშიც მამრობითი სქესის 400, ხოლო მდედრობითისა – 400 ადამიანი შედიოდა (არქივი, ფ. 482, აღწ. 1, საქმე 198: 4). ასეთივე რაოდენობის ტერიტორიულ გაერთიანებებს თუშეთში ადრე რაფიელ ერისთავიც ადასტურებდა (ერისტოვი 1855: 78). როგორც ვხედავთ, ცალკეულ სოფელზე აგებული ტერიტორიულ გაერთიანებათა კავშირი კოდ-მეკოდეობის სახელწოდებით ცნობილი დასახლების სოციოგეოგრაფიულ სისტემას წარმოქმნიდა. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ქართული თემი – ხევი, როგორც ადმინისტრაციული უჯრედი საკანცელარიო ცენტრით, რამდენიმე სოფელს აერთიანებდა. დასავლეთ საქართველოში – გურიასა და იმერეთში თემს ზემდგომი ორგანოდან დამტკიცებული და თემის მიერ „სათემო ყრილობა'სა“ თუ „სათემო კრება'ზე“ არჩეული *მამასახლისი* ხუთი-რვა წლით მართავდა. იმერეთში, ვანის ხეობაში ამ ტიპის რამდენიმე ტერიტორიული გაერთიანება – *თემი* არსებობდა: 1. ზულუხი; 2. გადადი; 3. სულორი, რომელიც ადრე დვალიშვილებად იწოდებოდა; 4. ისრითი; 5. დიხაშხო; 6. სალხინო; 7. ვანი; 8. სულორის ციხე. წარსულში ვანის ხეობაში სულ 24 თემი იყო. აქაც, ტერიტორიული თემები სოფლებად, ხოლო სოფლები უბნებად იყოფოდა. თითოეულ ტერიტორიულ გაერთიანებას დასახლების ცენტრში თავყრილობის ადგილი გააჩნდა, მაგალითად, დვალიშვილთა თემის შეკრების ადგილი იყო – *დუქნები*, ხოლო მასზე ადრე – *აბანო*. საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში ტერიტორიული გაერთიანების ცენტრალურ ადგილს, ზოგჯერ, სავაჭრო-ეკონომიკური ფუნქციაც ჰქონდა შეძენილი. ამ მხრივ შეიძლება აჭარის მთიანეთიც გამოიყოს. უკვე XIX საუკუნის სოფლების დიდ ნაწილში აჭარული სოფლების მოედნებზე აღმართული იყო მეჩეთები, ზოგან მინარეთებით, რომლებიც ძველი ქრისტიანული ეკლესიების ფუნდამენტზე იყო აგებული ანდა ეკლესიები მუსლიმანურ სამლოცველოებად იყო გადაკეთებული (ბაქრაძე 1878ბ: 72); (სახოკია 1950: 35); (მგელაძე, ტუნაძე 2010), რომელთა მახლობლად გამართული იყო საზოგადოებრივი დანიშნულების სხვადასხვა ნაგებობა – დუქნები, სამჭედლოები, შადრევნები, ფანჩატურები. თედო სახოკიას აღწერილობით, ღორჯომის საბაზრო მოედანზე ორი ხის დუქანი იდგა (სახოკია 1950: 43). სახალხო თავყრილობის ადგილები – საუბნო და სასოფლო მოედნები მნიშვნელოვან როლს თამაშობდნენ არამარტო საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ცხოვრებაში, არამედ დასახლების დაგეგმარებაში და დასახლების სტრუქტურულ წყობასაც განსაზღვრავდნენ. ცალკეულ სახ-

ლეულთა შორის ურთიერთობის ხასიათიც, მაგალითად, ერთობლივი შრომის ორგანიზაცია, სოციალური და სამართლებრივი წესრიგი, სათემო თავყრილობით იყო რეგლამენტირებული. სვანეთში სახალხო თავყრილობის ადგილები „სვფ'ად" იწოდებოდა (ჯანაშია 1949: 286), რომლის პარალელურად ნათესაური ჯგუფის – აგნატების, უმეტესად, პატრონიმიული ორგანიზაციის გენეალოგიური ჯგუფის – „ლამხუბ'ის" საუბნო შესაკრები ადგილებიც არსებობდა, რომელთაც „ლანკავ'ი" ერქვა, სადაც ხშირად მამაკაცების გვერდით თავყრილობაში ქალებიც მონაწილეობდნენ, რაც, ასევე, ამ ერთობის ლოკალურ ბუნებაზე მიუთითებს. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ტერიტორიული გაერთიანების თავყრილობის ადგილები მართალია სხვადასხვაგვარად იწოდებოდა, მაგრამ ტიპოლოგიური თვალსაზრისით მათი სტრუქტურა საერთო ნიშნებით ხასიათდებოდა, ბუნებრივია, მთისა და ბარის სოციალური განვითარების დონესთან შესაბამისობაში. ტერიტორიული გაერთიანების – თემის შესაკრებ ადგილებსა და თავყრილობებს ხევსურეთში *საფეხნო* (ჩაჩაშვილი 1948); (ჩაჩაშვილი 1955: 233), ხევში – *ერობა,* თუშეთში – *საანჯმო*, რაჭაში – *სანახშო*, ლაზეთში – *ღარღალაშა*, აჭარაში – *მოყრიანობა* (მგელაძე 1960ბ); (მგელაძე 1960ა); (მგელაძე 1961); (მგელაძე 1966ა); (მგელაძე 1966ბ); (მგელაძე 1973); (მგელაძე 1982ა: 217); (მგელაძე 2021). ასეთი მოედნები ჩრდილო კავკასიის ხალხებში აღინიშნებოდნენ ტერმინებით: დიდოელებში – უდიკან'ი, ინგუშებში – *ფეღა* (ხარაძე, რობაქიძე 1964: 87), ოსებში – *ნიხას'ი* (ჩიქოვანი 1974: 12, 14); (ჩიქოვანი 1979: 29), ბალყარელებში – ნიღას'ი. ტერიტორიული გაერთიანების – თემის თავყრილობის ადგილებს ვიწრო მნიშვნელობაც ჰქონდათ და ისინი მედიალური ლოკალური ჯგუფის ფარგლებში ფიქსირდებოდნენ. მაგალითად, რაჭაში ტერიტორიული გაერთიანება, რომელიც „უწერა'ს" სახელს ატარებდა, ამ ტიპის რამდენიმე „სანახშო'სგან" შედგებოდა. საქართველოში სათემო მოედანი, უმეტესად, დასახლების ცენტრში მდებარეობდა. დასახლებაც ჩვეულებრივ ასეთი მოედნის ირგვლივ წარმოიქმნებოდა და ვითარდებოდა. მთის ლანდშაფტი, განსაკუთრებით კი მთისათვის დამახასიათებელი ვერტიკალური ზონალობა, ასევე, დასახლების არათანაბარი განაშენიანება და სხვა ფაქტორებიც, განსაზღვრულ სირთულეებს ქმნიდა და სოფლის განლაგების სიმეტრიულობის რღვევას განაპირობებდა, რის შედეგადაც მოედანი არც თუ ისე იშვიათად სოფლის გარეუბანში აღმოჩნდებოდა ხოლმე. სოფლები და ცალკეული უბანიც, ხშირად, წყაროებისა და ქების ირგვლივ წარმოიქმნებოდა. წყაროთა სახელწოდებები იქ მცხოვრებთა პატრონიმიულ – გენეალოგიურ სახელწოდებებს შეესაბამებოდა ანდა გვარ-სახელების გარდა ამ წყაროთა მშენებლების სახელებს ატარებდა (მგელაძე 1982ა: 216-223). მსგავს ადგილებში სადავო საკითხები, საჩივრებიც განიხილებოდა და საერთო-საუბნო თუ სათემო პრობლემებიც წყდებოდა. ქურდობის შემთხვევაში, სქესობრივი მრუშობისა თუ სხვა ტიპის საზოგადოებრივი და სამართლებრივი დარღვევებისას ბრალდებულს, ტრადიციული ნორმების თანახმად, ტერიტორიული გაერთიანება – თემი „მოიკვეთდა" ანდა მას „ბოიკოტს" გამოუცხადებდა, ხოლო ცალკეულ ექსტრემალურ ვითარებაში დასახლების ფარგლებს გარეთ აძევებდა. იმერეთში ამას *თემიდან გასახლება* ეწოდებოდა, თუმცა ზოგჯერ ხდებოდა ისეც, რომ დამნაშავეს თემში ტოვებდნენ, მაგრამ მეთემეები მასთან ყოველი სახის ურთიერთობებს წყვეტდნენ. დამნაშავეს საზოგადოებრივი თავყრილობის ადგილებში, ვთქვათ, დღესასწაულებზე გამოჩენა ეკრძალებოდა, მას არ იწვევდნენ ქორწილში, მეთემის დაკრძალვისას სამგლოვიარო ცერემონიალში მონაწილეობას უზღუდავდნენ. მოკვეთა – დამნაშავის იზოლირება უმაღლესი სასჯელის ტოლფასი იყო. საქართველოს მთიანეთში ტერიტორიული თემის გარდა ლოკალური ჯგუფის ფარგლებში ცალკეული უბნისა თუ

პატრონიმიული ორგანიზაციის – მედიალური ტიპის ლინიჯთა გენეალოგიური სეგმენტებისათვის მიკრო შესაკრები ადგილებიც გამოიყოფოდა. ასეთი ადგილები იყო მამა-პაპური ფუძე-სახლის ეზო და კარ-მიდამო, გზაჯვარედინი, წისქვილი, სამჭედლო, წყარო და სხვა მისთანანი. ზაფხულში საღამოობით უბნელები, თანასოფლელები თუ ტერიტორიული გაერთიანების – თემის წევრები სახალხო დღესასწაულებს მართავდნენ, ერთობოდნენ და თამაშობდნენ. სამეგრელოში, გურიასა და იმერეთში გართობა-თამაშობისათვის ასეთი იყო *ჯარიანობა*. წარსულში მსგავს შესაკრებ ადგილებს „სალაყბო'ც" ეწოდებოდა. „სალაყბოებში" სამასლაათოდ მოხუცებიც იკრიბებოდნენ (არუთინოვი, მგელაძე 1990); (მგელაძე 1990). გვიანდელი წყაროებით *სალაყბო* „ზარმაცთა თავშესაკრებ" ადგილად იქცა, მაგრამ მისი თავდაპირველი მნიშვნელობა სრულიად სხვაგვარი იყო, კერძოდ, სალაყბოებზე განიხილებოდა ისეთი მნიშვნელოვანი და საჭირბოროტო საკითხები, როგორებიც იყო საზოგადოებრივი ნაგებობების, გზებისა და ხიდების მშენებლობა და შეკეთება, საზაფხულო საძოვრებზე – სეზონურ დასახლებებში პირუტყვის გადარეკვის დროისა და პირობების განსაზღვრა, ასევე, სხვა ყოველდღიური საერთო-სათემო პრობლემები (მგელაძე 1982ა: 217-218, 223).

საქართველოს მთიანეთში ახალი დასახლებული პუნქტები ახოს აღებისა და თავისუფალი მიწების სახნავ-სათესად გადაქცევის გზით წარმოიქმნებოდა, რომლებიც თავდაპირველად დამხმარე სამეურნეო ბაზების როლს ასრულებდნენ, ხოლო შემდეგ გაფართოებული სახლთმეურნეობების სეგმენტაციის შედეგად, რომელიმე მოწილე ძმის მუდმივ საცხოვრებელ ადგილად იქცეოდნენ. ამ პროცესში ასახული იყო დასახლებებთან დაკავშირებული ისეთი ცნებები და ტერმინები, როგორებიც იყო *დაბა (დობანი), უბანი*, სოფელი და *აგარა (აგარანი)*. ეს უკანასკნელი თავდაპირველად სათემო საკუთრებაში მყოფ საზაფხულო სადგომს, ხოლო შემდეგ ინდივიდუალური სარგებლობისა და მფლობელობის ნაკვეთებს წარმოადგენდა, რომელთა ბაზაზე დასახლებული პუნქტები ყალიბდებოდა (მგელაძე 1982ბ); (მგელაძე 2018ა). სათემო სამეურნეო ნაკვეთებიდან საკარმიდამოს, ხოლო შემდეგ, თანმიმდევრულად, უბნისა და თემის გამოყოფაზე თვალსაჩინოდ მიუთითებს სვანური *ლაბავ'ი* (ხარაძე, რობაქიძე 1964: 36-39, 59); (შამილაძე 1979: 75), იმერული საყანე, გურული აგვართა (რობაქიძე 1951: 14); (შამილაძე 1979: 75), აჭარული ყიშლა, ტაური აგარა (მგელაძე 2018ა), მთიულური *ორხელაობა* (გამყრელიძე, 1971); (გამყრელიძე 1982: 75, 77-83, 156). სვანური *ლაბავ'ი*, როგორც დამხმარე სამეურნეო ბაზა, მამა-პაპისეული ფუძე-სახლიდან გარკვეულ მანძილზე, სათემო საძოვრების ზონაში იმართებოდა (რობაქიძე 1958: 56). მთიულეთშიც სახლეულიდან მოცილებულ ნაკვეთში მიწის ათვისების მიზნით ჯერ „ტყის გაკაფვა'ს", დამუშავებასა და მიწის საყანედ მომზადებას იწყებდნენ, სადაც შემდეგ საცხოვრებელს აგებდნენ (მგელაძე 1983). სახლთმეურნეობის სეგმენტაცია და განაყოფი ოჯახების მიერ დამხმარე სამეურნეო ბაზების მუდმივ სამოსახლოდ გადაქცევა ხელს უწყობდა ისეთი ახალი მონოგენური უბნების ჩამოყალიბებას, რომლებიც აგებული იყო პატრონიმიულ სტრუქტურაზე და საერთო წინაპრიდან მომდინარე შთამომავლობის კომპაქტურ დასახლებას ეფუძნებოდა, თუმცა ასეთი დასახლებები არასოდეს არ იყო სრულად ნათესაური, რამდენადაც იმ პირების გარდა, რომელთაც საერთო გენეალოგია ჰქონდათ, იგი თავის ფარგლებში არანათესავებსაც, მაგალითად, მოყვანილ ცოლებს – რძლებს აერთიანებდა. ამდენად, უბანში შეიძლება წარმოდგენილი ყოფილიყო პატრილოკალური დასახლება, რომელშიც როგორც ქორწინებით დამკვიდრებული პირები, ისე გენეალოგიურ სტრუქტურაზე დაფუძნებული ნათესაური ორგანიზაციის წევრებიც შედიოდნენ. საერთოდ,

უბანში ფართობი ახლად წარმოქმნილი სამეურნეო უჯრედების საქმიანობისათვის საშუალებას თუ იძლეოდა, მაშინ დამხმარე სამეურნეო ბაზები მუდმივ სამოსახლოებად იშვიათად გარდაიქმნებოდა ხოლმე.

სეგმენტირებული ოჯახები საქართველოში, ჩვეულებისამებრ, მამისეული სახლის ანდა მამისეული კოშკის ირგვლივ სახლდებოდნენ და სოციალურ ურთიერთობათა სხვადასხვა სფეროში ერთობას ინარჩუნებდნენ. ასეთი დასახლებები გეოგრაფიულ და გენეალოგიურ ფაქტორებთან ერთად, პირველ რიგში, სამეურნეო ინტერესთა თანხვედრით განისაზღვრებოდა. ავტორთა დიდ ნაწილს მიაჩნდა, რომ კომპაქტური დასახლება თავდაცვისა და უსაფრთხოების უზრუნველყოფით იყო განპირობებული. XIX საუკუნის 60-იან წლებში გუსტავ რადდეს მაგალითი კონკრეტული რეგიონიდან მოჰყავდა, კერძოდ, იგი გადმოგვცემდა, რომ მდინარეების რიონის, ცხენისწყლისა და ენგურის ზემო წელში სახლთა განლაგება ციხეს მოგაგონებდა. იქ ერთმანეთს არა მხოლოდ ცალკეული პირი მტრობდა, არამედ სოფლებსა და მთლიანად საზოგადოებებს ჰქონდათ გაჩაღებული შიდა ომი. გუსტავ რადდეს მხედველობიდან არ გამორჩენია ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემოს როლიც. მისი აზრით, დასახლების მოცემული ფორმა პრინციპში ბუნებრივი გარემოთი განისაზღვრებოდა, რომელიც ცხადია მაღალმთიანეთში ადამიანს ძალზედ მცირე მიწის ნაკვეთს სთავაზობდა, ხოლო მთისწინეთსა და დაბლობში, პირიქით, გამოსადეგი მიწების შედარებით დიდი არჩევანი იყო (რადდე 1873: 29). მთის დასახლების ასეთი ფორმის წარმოშობას თავდაცვით მიზნებთან სხვა ავტორებიც აკავშირებდნენ, კერძოდ, ალექსანდრე სოკოლოვი მიუთითებდა, რომ სოფელი ციხეს მოგაგონებდა, რომელიც მაღალ, მიუწვდომელ მთაზე იყო გაშენებული. თითოეულ სოფელს სამეთვალყურეო კოშკი ჰქონდა, რომლის მეშვეობითაც მთიელები მუდმივ მზადყოფნაში იყვნენ (სოკოლოვი 1874: 19). თავდაცვითი ფუნქციის ხვედრითი წონა წინა აზიისა და კავკასიის ტერიტორიაზე უძველესი დროიდან ყოველთვის მაღალი იყო. ისტორიოგრაფიაში შენიშნულია, რომ ნაირიურარტუსა და დიაოხის მიწა-წყალზე ორი ძირითადი ტიპის დასახლებული პუნქტი არსებობდა. თავდაცვითი ნაგებობებით გამაგრებული ადგილები ციხის კედლებითა და ციტადელებით და მათ ირგვლივ განლაგებული დიდი რაოდენობის დასახლებები, რომლებიც თავდაცვით შენობებს მოკლებული იყვნენ. სამხრეთ კავკასიაში ფართოდ იყო წარმოდგენილი ციკლოპური ციხეები და გამაგრებული დასახლებული პუნქტები, რომლებიც ციხის კედლების შიგნით იყო მოთავსებული. მათ ზოგჯერ ციტადელებიც ჰქონდათ შემოვლებული (მელიქიშვილი 1951: 228). კავკასიის ზოგიერთ რეგიონში უბნის, ხოლო ზოგჯერ სოფლისა და თემის ფარგლებშიც ბევრი სახლთმეურნეობა ერთმანეთისაგან იზოლირებულად იყო განლაგებული, მაგრამ ერთიან არქიტექტურულ კომპლექსში ისინი შიდა გასასვლელებით იყვნენ დაკავშირებულნი. სამეურნეო აუცილებლობის ანდა საფრთხის დროს ეს გასასვლელები მანევრირებისა და თავდაცვის საშუალებას წარმოადგენდა. მთის და ბარის საქართველოში მეტ-ნაკლები სხვაობითა და ნათესაობის პრინციპების დაცვით ლოკალური განსახლება შედარებით ფართო ტერიტორიას მოიცავდა, მაგრამ მათ ყველგან საცხოვრებლებს შორის შიდა გასასვლელები არ გააჩნდათ, შესაბამისად, საცხოვრებლები ერთმანეთისაგან მკაცრად იზოლირებულად იყვნენ განლაგებულნი, თუმცა აქა-იქ ამფითეატრული ტიპის დასახლებები მაინც გვხვდებოდა, სადაც საცხოვრებლები წარმოდგენილი იყო წრიული სახით ისე, რომ ერთმანეთთან უშუალოდ არ იყვნენ დაკავშირებულნი. თუ საქართველოს ერთ კუთხეში, განსაკუთრებით იქ, სადაც მიწის კერძო მფლობელობა იყო განვითარებული, ერთსართულიანი და ორსართულიანი, ზოგჯერ, სამსართუ-

ლიანი ხის ნაგებობები გვხვდებოდა, რომელთა კონსტრუქციაში სამეურნეო ფუნქციები ჭარბობდა, სხვაგან, მაგალითად, ხევში, თუშეთში, ხევსურეთსა და ფშავში, სვანეთში, ისე როგორც ჩრდილო კავკასიაში – ჩეჩნეთსა და ინგუშეთში, ოსეთში, დაღესტანში, პირიქით, გავრცელებული იყო თავდაცვითი ფუნქციის მატარებელი ქვის ციხე-სახლები, კოშკური ნაგებობები, თუმცა ამ ტიპის სახლთა თავდაცვითი კონსტრუქცია მის სამეურნეო დანიშნულებასაც არ გამორიცხავდა. უკვე დადგენილია, რომ ასეთი საცხოვრებელი კომპლექსებით უფრო ცენტრიდან დისტანცირების მოსურნე ხეობები ხასიათდებოდა. სახლთმეურნეობის ქონების გაყოფისას საცხოვრებელი სახლები და საგვარეულო თავდაცვითი კოშკები, უმეტესად, წილში არ ვარდებოდა და მემკვიდრეთა შორის კი არ ნაწილდებოდა, არამედ ლოკალური ჯგუფის საერთო სარგებლობაში გადადიოდა. საშიშროებისას ციხე-სახლები კოშკით დასახლების ბინადართა საიმედო თავშესაფარს წარმოადგენდა. იქ, სადაც მიწის მფლობელთა ზონები იყო წარმოდგენილი, იშვიათი გამონაკლისის გარდა, საცხოვრებლები თავდაცვით ფუნქციებს არ ითავსებდნენ. ასეთ კუთხეებში მართალია ციხეები გვხვდებოდა, მაგრამ მათ მხოლოდ საქვეყნო სამხედრო-თავდაცვითი დანიშნულება ჰქონდათ. გორა-ბორცვებსა და სიმაღლეებზე აგებული ასეთი ციხეები ძირითადად თავმოყრილი იყო ჩაკეტილ ვიწრო და ღრმა ხეობებში, ხეობას გადაჰყურებდა და ხეობაში სათვალთვალო ფუნქციას ასრულებდა. მტრის გამოჩენისას მოსახლეობა, რომელიც გორის ფერდობებზე ცხოვრობდა სხვადასხვა საშუალებებით, მაგალითად, საცეცხლურებში მეციხოვნეთა მიერ ცეცხლის დანთებით ერთმანეთს მტრის მოახლოებას ატყობინებდა. ამ დროს ბავშვები და ქალები საგვარეულო ციხეებსა ანდა წინასწარ მომზადებულ სამალავებს აფარებდნენ თავს, მამაკაცები კი თავდაცვისათვის იწყებდნენ მზადებას. მთელი საქართველო ხევებითა და ხევის ციხეებით ერთმანეთთან ამგვარი სამხედრო სტრატეგიით იყო დაკავშირებული და ცენტრალური ხელისუფლებაც მტრის ლაშქრის გამოჩენას ამ გზითაც იგებდა. ჩაკეტილ ხევებში ციხეები ნაგებობათა ერთიან სისტემას წარმოადგენდა, რომელიც ბარიდან მთისაკენ მიემართებოდა. ამ ციხეებს ფლობდა არა ცალკეული ლოკალიზებული ნათესაური ჯგუფი, არამედ იგი მთელი თემის – ხევის სარგებლობაში იყო. მსგავსი ნაგებობები თანმიმდევრულად პოტესტარულ-პოლიტიკური სტრუქტურებისა და ტოტალური სამხედრო ორგანიზაციის წიაღში თანმიმდევრულად ჩამოყალიბდნენ. დასახლებაში ციხეთა მეშვეობით ლოკალური ჯგუფები თავდაცვას უზრუნველყოფდნენ, ხოლო ტერიტორიაზე ფეოდალები ქვეშევრდომთა მართვას ახორციელებდნენ. გარეშე მტრებთან გამუდმებული ბრძოლა კოლექტიური თავდაცვითი ნაგებობების არსებობას მოითხოვდა. ერთგვარად, ბუნებრივი მიჯნებით დაცულ მთიან საქართველოში ეს პრობლემა არც თუ ისე მწვავე იყო. ამიტომ, ხეობის საერთო თავდაცვითმა ნაგებობებმა იქ განსაკუთრებით ფართო გავრცელება ვერ ჰპოვა. პირადი მტრებისაგან და მოსისხლეთაგან მთიელები საკუთარ კოშკებში თავს ინდივიდუალურად და ჯგუფურადაც იცავდნენ. თავდაცვითი სისტემები მსხვილ ფეოდალებს ექვემდებარებოდა, მაგრამ შედარებით ფართო სოციალური სტრუქტურისა და სამხედრო ორგანიზაციის ფარგლებში ყველა შემთხვევაში თავდაცვა საერთო ძალისხმევასა და ზუსტ კოორდინაციას მოითხოვდა. განვითარების ადრეულ საფეხურებზე აღმოსავლეთ და, განსაკუთრებით, დასავლეთ საქართველოს ბარში, სავარაუდოდ, უფრო ხის კოშკური ტიპის ციხე-სახლები იყო გავრცელებული, რაზეც ქსენოფონტესა და ვიტრუვიუსის ცნობებიც მოწმობს, რომლებიც კოლხეთში კოშკის მსგავს ნაგებობებს ეხება. როგორც ჩანს, მსგავსი ტიპის ნაგებობები თანდათანობით აღარ გამოიყენებოდა და ადგილი დაუთმო მრავალფუნქციურ სახლებს. სხვათა შორის, კინ-

ტრიშის ხეობაში (ქობულეთის რ-ნი) XIX საუკუნის მიწურულამდე შემორჩენილი იყო ხის სათვალთვალო ნაგებობები, რომლებიც ახლო-მახლო არსებულ დასახლებათა სარგებლობაში იყო . გარემოზე და მოსალოდნელ საფრთხეებზე თვალყურის დევნებას სათემო დასახლებების წარმომადგენლები მორიგეობით ახორციელებდნენ.

საქართველოს პერიფერიებში ლოკალურ-პატრონიმიული დასახლების სახელწოდება სპეციფიკური სუფიქსური წარმოებით აღინიშნებოდა. მათგან შეიძლება გამოიყოს ი-ან, ო-ან, ო-ვ-ან, ე-ვ-ან, უ-ვან, ვ-ან (ჯანაშია 1959დ: 46), თა-თ, -თი (ჯანაშია 1959ბ: 143-147), -ეთ (-იეთ), -ათ, -ებ, -იენ, -იან, -ურ, -ულ, -ის, -ო, -ია, -ნარ, -ნალ, -ვან (მგელაძე 1973: 5); (ქამადაძე 1981: 35, 39, 45); (ქამადაძე 1978); (ქამადაძე 1983: 93-96); ქამადაძე 1985: 54-55); (კუკულაძე, 1981: 48); (სურმავა, 1983: 3-16). სუფიქსი -თა (-ეთ) საქართველოში უმეტესად უბნებისა და სოფლების აღმნიშვნელ გეოგრაფიულ სახელწოდებებში გვხვდება. ვარლამ თოფურია თვლიდა, რომ -თა სუფიქსი ქართული წარმოშობის მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოება იყო (თოფურია 1923: 10). სიმონ ჯანაშიას დაუსაბუთებლად მიაჩნდა თეზისი ამ სუფიქსთა ქართულ წარმომავლობაზე (ჯანაშია, 1959ბ: 143), მიუხედავად იმისა, რომ -ათ (-ეთ'ი, -ით'ი, -ოთ'ი) მაწარმოებელში ძირეულ ელემენტად მხოლოდ თ' თანხმოვანს თვლიდა და მას ოჯახისა და გვარის გამომხატველ სიტყვასთან – „თი'სთან" აკავშირებდა (ჯანაშია 1959ბ: 152). მკვლევართა დიდი ნაწილი აღიარებდა, რომ სუფიქსი -ონ'ი, რომელიც ქართულ ენაში შემკრებლობითი (მაგალითად, ქუალ-ონი, რომელიც სიტყვა „ქვიდანაა" ნაწარმოები) და კრებითი შინაარსისა, მორფოლოგიურად სუფიქს -ეთ'ს შეესაბამებოდა და აღნიშნავდა ადგილს, სადაც თავს იყრიდა მრავალი საგანი, ცხოველი და პირუტყვი, ფრინველი ანდა გვარი და ტომი მოსახლეობდა (ჩიქობავა 1942ა: 207). ნიშანდობლივია მრავლობითობისა და კრებითობის გამომხატველ საგნებს ზოგიერთ ტოპონიმში ეს ორი სუფიქსი ერთდროულად რომ აფიქსირებს, ვთქვათ, „ჩველ-ეთ-ონა'ში" (ცხადაია 1985: 74-75). ენათმეცნიერულ ლიტერატურაში -თ სუფიქსის წარმოშობისა და თანხმოვნებთან მისი გავლენა არაერთი მკვლევრის მიერ შეისწავლებოდა (მარი ბროსე, ნიკო მარი, სიმონ ჯანაშია, აკაკი შანიძე, ბესარიონ ჯორბენაძე). მათგან ნაწილი თვლიდა, რომ სუფიქსი -ეთ (ვარიანტები: -ათ, -ით, -ოთ, -უთ) ქართულში, განსაკუთრებით ძველ ქართულში, გეოგრაფიულ სახელწოდებებს წარმოქმნიდა, მაგრამ წარმოშობით იგი მრავლობითი რიცხვის გამომხატველი სუფიქსი იყო (ზურაბიშვილი 1961: 144). პაატა ცხადაიას ნაშრომებში სამეგრელოს მთიანეთის ემპირიული მასალების საფუძველზე გაშუქებულია და ახსნილია ამ მაწარმოებლის კონკრეტული მნიშვნელობა (ცხადაია 1985: 86-87). ქართველურ ენათა განვითარებით მიღებულმა ფორმანტმა -თა'მ, რომელიც რიგი ავტორის აზრით მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოებას წარმოადგენდა, დროთა განმავლობაში სუფიქსის ფუნქციაც შეიძინა და ადგილის სახელწოდებათა აღმნიშვნელად ჩამოყალიბდა (თოფურია 1923: 10). გარდა ამისა, მკვლევართა ერთი ნაწილის მიერ პრინციპულად იქნა უარყოფილი ნიკო მარის მოსაზრება -თა სუფიქსის აფხაზურ წარმოშობაზე, ისე როგორც მოსე ჯანაშვილის შეხედულება -თა სუფიქსის სიტყვა „მთა'სთან" (თა – მთა) კავშირის შესახებ (მეგრელიძე 1938: 68-75); (ცხადაია 1985: 86-87). -ა'თი და -ე'თი წარმოებული ტოპონიმებია: გრიგოლათი, წარმომდგარი ეპონიმ გრიგოლიდან, ლაგვათი – ლაკვადან, ჯუმათი, ჩიბათი და სხვა მისთანანი. სუფიქს -ეთ'ს ხშირად -ებ'ი ცვლის. მაგალითად, აჭარაში ქიძინიძეები და ქიძინეთი. სიმონ ჯანაშიამ ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ „სხალთის" ტიპის ტოპონიმი დასაშვებია -ებ სუფიქსით არსებულიყო და მრავლობითი რიცხვის შესატყვისი ფორმები აღენიშნათ (ჯანაშია 1959ბ: 147), რასაც თავის

დროზე ნიკო მარიც სავსებით დასაშვებად მიიჩნევდა (მარი 1912: 703). ლაზურში -ებ უმეტესად -ეფ'ით იცვლება (მგელაძე 1964), თუმცა ქართ'ული -ებ'ის თანაბარი -ეფ მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმიკაში იშვიათობას წარმოადგენს (ცხადაია 1985: 117). საერთოდ, -ებ ფორმიანი წარმოებები უფრო მეტად ანთროპონიმული წარმომავლობის უბნებისა და სოფლების გეოგრაფიულ სახელწოდებებში გვხვდება. ამ ტიპის სახელწოდებათა წარმოშობა სოციალური ორგანიზაციის ტერიტორიას უშუალოდ უკავშირდებოდა, რაზეც თვალნათლივ მოწმობს -თი სუფიქსი, რომელიც ჩვენ მიერ ეთნოგრაფიული ექსპედიციების პერიოდში სამეგრელოში კონკრეტულად ოჯახის მნიშვნელობით დაფიქსირდა. ჩვენი მსჯელობის მართებულობაზე მეტყველებს იოსებ ყიფშიძის მასალებიც. მკვლევარი -თი'ს ოჯახად, გვარად, უფროსად განმარტავდა (ყიფშიძე 1914: 242). როგორც ჩანს, იგივე ფორმა მონაწილეობს სამეგრელოში პატრონიმიული ორგანიზაციის აღმნიშვნელ ტერმინ – „თურში'ც" (რობაქიძე 1982: 29-30); (ბახია1985); (ბახია 1989). ერთი და იმავე სუფიქსიდან ნაწარმოებ ტოპონიმებს (ბობოთი, კვაუთი, კოკათი, კუკათი, ქორეთი, ქუქითი, ხორათი, ცანათი, სიგუათი) გივი ელიავა კერძო სახელებიდან წარმომდგარად თვლიდა. ამ ავტორის აზრით, ეს პირები გვარის ფუძემდებლები და გვარის მეთაურები იყვნენ (ელიავა 1961: 56-59); (წულაია 1991: 116-123), თუმცა პაატა ცხადაიას ამ ტოპონიმთა სიძველე საეჭვოდ მიაჩნდა (ცხადაია 1985: 87). ამასთან უნდა ითქვას, რომ ეპონიმი, რომელიც სოციალურ ორგანიზაციას სახელს აძლევდა და ამავე დროს მისი განსახლებისა და ლოკალიზაციის ადგილსაც აღნიშნავდა, არ იყო აუცილებელი გვარის მეთაური ყოფილიყო, არამედ იგი შეიძლებოდა გენეალოგიური ჯგუფის მამამთავარი, ავტორიტეტული და პატივსაცემი ადამიანი, უხუცესი პირი ყოფილიყო. ამ ასპექტით ყურადღებას იქცევს პაატა ცხადაიას აზრი იმის შესახებ, რომ -თი დაბოლოების მეგრულ ტოპონიმთა ნახევარზე მეტის ამოსავალს კოლხური სახელები (გერიათ-ი: გერი, გურიშია-თ-ი: გურიში-ა, ხახულია-თ-ი: ხახულია, ოსია-თ-ი: ოსია, პაპა-თ-ი: პაპა თუ პაპაშია) ანდა გვარი (შონია-თ-ი: შონია, ბერი-თ-ი: ბერია, თოლორდა-თ-ი: თოლორდია) წარმოადგენს. მკვლევრის შეხედულებით, დროთა განმავლობაში, -თი და რთული კომპოზიტი, რომელიც გვარის ამა თუ იმ ტოტის ნათესაურ-ტერიტორიულ ერთობას გამოხატავდა, იმ ადგილის საკუთარი სახელწოდება გახდა, სადაც ამ სახელწოდების მატარებელი ოჯახები ცხოვრობდნენ. პაატა ცხადაიას თანახმად, -თი მარტვილისა და ჩხოროწყუს რაიონებში ცოცხალ ლექსიკურ ერთეულს წარმოადგენს და იგი მისი პირდაპირი – სახლის, ოჯახის, გენეალოგიური განტოტების მნიშვნელობით გამოიყენება. ერთგვარად, სამეგრელოს მთისწინა სოფლებში -თი ხმარებიდან გამოსულია და მისი სემანტიკა ბუნდოვანია (ცხადაია 1985: 91-92). ცალკეულ შემთხვევაში -თი სუფიქსის მნიშვნელობით გამოიყენება, მაგალითად, სა-თოლორდი-ო (თოლორდა-თი), რომელიც სოფელ მუხურში თოლორდავების საცხოვრისი უბანია, გელახონი დოებერიე (გელახონი ბერია-თი): დასავლეთ საბერიო – სოფელ ნაფიჩხიეთის უბნის ერთი ნაწილი, სადაც ბერიები ცხოვრობენ. პაატა ცხადაია თვლიდა, რომ სამეგრელოში შემონახული -თი ამასთან ერთად მრავლობითობას, კრებითობას გამოხატავდა და წარმომავლობის თვალსაზრისით ქართ'ულ თანხმოვან -თ'ს უკავშირდებოდა (ცხადაია 1985: 91-92). ხაზი უნდა გაესვას იმ ფაქტსაც, რომ აფხაზური მასალებიც მეზობელ მეგრულ მასალებთან განსაკუთრებულ სიახლოვეს ავლენს, რაც მეგრული „თური'ს" სტრუქტურასა და ეტიმოლოგიაშიც ასახვას პოულობს (რობაქიძე 1982: 29-30); (ბახია 1986); ბახია 1989). თური პატრონიმიული ტიპის სოციალურ ორგანიზაციას წარმოადგენდა. მისი წარმოშობა მინიმალურ გენეალოგიურ ჯგუფთან – გენეალოგიურ ბირთვთან იყო დაკავშირებული. ჩვენი აზრით, ამაზე მიუთითებს

„თურში“ გამოყოფილი მეგრულ-ჭანური ძირი-თი, რაც ოჯახსა და გენეალოგიურ ტოტს ნიშნავს. როგორც სპეციალური გამოკვლევებით დგინდება -თი/-თა ფორმანტი აფხაზურ „ა-თა-ა-ცვა'ს“, ასევე, ოჯახისა და სახლეულის მნიშვნელობას სრულად შეესატყვისება. აქვე, -თი'ს ოჯახისა და შთამომავლობის მნიშვნელობით გაგების პროცესში უნდა გავითვალისწინოთ თვალსაზრისი, რომელიც მას მრავლობითის ფუნქციას ანიჭებს (რობაქიძე 1982: 170); (მგელაძე 1988დ: 170).

მრავალფეროვანი ეთნოგრაფიული მასალების საფუძველზე ისიც ნათლად ჩანს, რომ ქართული ენის სხვადასხვა დიალექტში -თა/-ეთ სუფიქსების გარდა სხვა ფორმანტიც გამოიყენებოდა, მაგალითად, ისეთი, როგორიც იყო -ი'ან (ვაზიანი, თელიანი), ო'ან (ქუმელოანი, ხლოანი, წაბლანი), -ო'ვ'ან (წეროვანი, თხილვანი), -ე'ვ'ან (მეტრევანა, ბარევანი), -უ'ვ'ან (სხლუვანი), ვ'ან (სხლოვანი). სიმონ ჯანაშიას აზრით, ზანური სუფიქსი -ონ და -უნ საერთო-ქართული - ან'ის ფონეტიკურ ვარიანტს წარმოადგენს, რომელიც შემკრებლობითი ფუნქციის მატარებელი იყო. სიმონ ჯანაშია ხაზს უსვამდა იმ ფაქტს, რომ ჭანურსა და მეგრულში ეს სუფიქსები განსაზღვრულ გეოგრაფიულ სახელებს აწარმოებდნენ და, ხშირად, მრავლობითი რიცხვის ძირს თან ერთვოდნენ, ვთქვათ, ჯიქოფონი და მიქელფონი, რომელთაც ჯიქთ-უბანი და მიქეფა შეესატყვისება. აქვე ავტორი ავითარებდა შეხედულებას მათი საგვარეულო სახელებიდან წარმოშობის შესახებ და ყურადღებას ამახვილებდა სოფლების სახელწოდებათა წარმოქმნაში გვარ-სახელების როლზე. ამ კონტექსტში იგი -ან სუფიქს ახასიათებდა და კონკრეტული მაგალითებიც მოჰყავდა: ოზაანი – ოზაშვილი, მელაანი – მელაშვილი, მელაძე, ტიბაანი – ადგილი კახეთში, სვიანანი, კიმბარიანი, შარუმიანი მთიულეთში. სიმონ ჯანაშია იმავდროულად კომპოზიტებსაც განიხილავდა, რომელთაც მსაზღვრელად, ხშირად, სიტყვები „კარი“ ანდა „უბანი“ და „სოფელი“ ერთვოდა. ამასთან, მსაზღვრელი გვარ-სახელებისაგან შედგებოდა, რომლებიც -ან სუფიქსით იყო ნაწარმოები: *ბენიანთკარი*, სადაც ბენიაშვილთა გვარი ცხოვრობდა, *ნადიბანთკარი*, სადაც ნადიბაიძეები მკვიდრობდა და სხვა მისთანანი (ჯანაშია, 1959დ: 46). თემატური პრობლემებიდან გამომდინარე ჩვენთვის ასევე საინტერესოა ისეთი სუფიქსები, როგორიცაა -ორ და -არ, -ოურ და -ოულ, -ერ და -ელ (მანჯგალაძე 1953: 472-513); (ქალდანი1981: 91-95). ცნობილია, რომ სუფიქსი-ურ საქართველოში სიტყვის მაწარმოებელია, რომელიც ძირითადად წარმომავლობასა და სადაურობას გამოხატავს (ჯანაშია 1959ა: 292); (ჯორბენაძე და *სხვები* 1988: 401, 398-401). ეყრდნობოდა რა მთიულურ ტოპონიმებს გიორგი ხორნაულმა განავითარა საინტერესო შეხედულება -ურ'ი სუფიქსის კუთვნილებითი ფუნქციის შესახებ (ხორნაული 1973: 131). სხვათა შორის, იმერული დიალექტის ერთ ნაწილში სუფიქსი -ურ (-ულ) და -ოურ (-ოულ) გათხოვილი ქალის მამისეული სახლისადმი კუთვნილებას გამოხატავს (ძიძიგური 1970: 169). ეს სუფიქსები სამეგრელოში, ძირითადად, გვარ-სახელებთან შესატყვისობაში გვხვდება: *კურსოული* (კურსუა) და *მიქელოური* (მიქელა). ავტორთა ნაწილი თვლის, რომ ისინი იმერული დიალექტისაგანაა შეთვისებული. ნათესაობითი ბრუნვის სახით ეს სუფიქსები ამა თუ იმ პირისაგან წარმომავლობას, რისადმე კუთვნილებას ასახავს (ცხადაია 1985: 83-84). ამავე ფუნქციას ასრულებს ზემო აჭარულ დიალექტში სუფიქსი *-ურ'* (-ულ'ი), სადაც, ჩვეულებრივ, ისინი ქალის ქალიშვილობის დროინდელი მამისეული საცხოვრისიდან წარმომავლობის გამოხატვას ემსახურება, ე. ი. იმერული დიალექტისაგან განსხვავებით აქ იგულისხმება არა მხოლოდ მამისეული საგვარეულო სახელწოდება, არამედ მამულეთი, მამის მხარის საცხოვრებელი ტერიტორია. მაგალითად, დიდაჭარელ ქალზე, დიდაჭარიდან გათხოვილზე იტყოდნენ – „დიდაჭარულაჲ“. სხვა მაგალითებიდა-

ნაც ირკვევა, რომ გარდა დაბადების ადგილის გამოხატვისა, ეს სუფიქსი წარმოშობასა და კუთვნილებასაც ასახავს, კერძოდ, მოტანილ ნიმუშში „დიდაჭარულაჲ'ში" ნაჩვენებია გათხოვილი ქალის დაბადების ადგილი, მითითებულია დიდაჭარიდან მისი წარმომავლობა და ხაზგასმულია დიდაჭარისადმი, მამისეული საცხოვრებელი ადგილისადმი კუთვნილება, ე. ი. აქ ჩანს ადამიანის დაბადების ადგილი ანდა საგნის კუთვნილება, პირველწყაროდან წარმომავლობა. თანამედროვე ქართულშიც -ურ გეოგრაფიულ სახელებთან მიმართებაში ადამიანის სადაურობის, ადგილსაცხოვრისის, უფრო ზუსტად, პირველსაცხოვრისის საჩვენებლად გამოიყენება ანდა საგნის თავდაპირველ წარმოშობას გვისურათებს, ხოლო იგივე სუფიქსი სხვა სახელებთან მიმართებაში – თვისებას გამოხატავს (შანიძე 1953: 129). ალექსანდრე მანჯგალაძე ფიქრობდა, რომ ქართულ ენაში სუფიქსი -ურ საგნის სადაურობისა და წარმომავლობის აღსანიშნავად იშვიათად იხმარებოდა. ურ'ის ამჟამინდელ ფუნქციებს ძველი ქართული ენა სხვა საშუალებებით გადმოსცემდა (მანჯგალაძე 1953: 477, 472-518). ის, რომ -ურ სუფიქსით წარმოქმნილი სახელები ძველ ქართულში იშვიათად გამოიყენებოდა განამტკიცებს არნოლდ ჩიქობავას აზრს -ურ და -ელ ბოლოსართების მეორეული წარმოშობის შესახებ (ჩიქობავა 1942ბ: 119, 189). არსებობს აგრეთვე აზრი იმის შესახებ, რომ -ურ სუფიქსის თავდაპირველ ფუნქციას სახელთა ფუძის დეტერმინაცია წარმოადგენდა (ჩიქობავა 1942ა: 81). სვანურში ეს სუფიქსი საგნის უქონლობას გამოხატავს. შეიძლება დავუშვათ ვარაუდი, რომ ამ სუფიქსს ეს ფუნქცია სხვა ენობრივ შტოშიც ჰქონდა (თოფურია 1940: 537-538). იოსებ ყიფშიძის მიხედვით, -ურ (-ულ) სუფიქსი მეგრულში ზედსართავ სახელებს აწარმოებდა, რომლებიც წარმომავლობის ადგილსამყოფელს, კუთვნილებას, ხარისხს აჩვენებდნენ (ყიფშიძე 1914: 127). სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე დადგენილია, რომ სამეგრელოში -ურ'ით (-ულ'ით) ნაწარმოებ ტოპონიმთა დიდი ნაწილის ამოსავალია გვარ-სახელები, ვთქვათ ისეთები, როგორებიცაა ფაღ-ურ-ი (ფაღავა), ფოჩხ-ურ-ი (ფოჩხუა), ჯანაშ-ურ-ი (ჯანაშია). პაატა ცხადაიას აზრით, მეგრულის საზოგადოებრივ სიტყვაწარმოებაში სუფიქსი -ურ ცოცხალი აფიქსია და წარმომავლობასა და საგნის ხარისხზე მიუთითებს, თუმცა ტოპონიმთა საწარმოებლად არ გამოიყენება. ავტორის მასალებით ირკვევა, რომ დასახლებაში იგი უშუალოდ ადგილობრივი გვარ-სახელებისაგან წარმოიქმნებოდა. ნიმუშისთვის შეიძლება სოფელ ლედგებეში მცხოვრები კიჩილ-ურ-ი დასახელდეს, რომელიც კიჩილია ჯიხავას ყოფილ კარ-მიდამოს აღნიშნავს, ასევე, სოფელ თამაკონში კუჩმახ-ურ-ი, რომელიც იმ ფერდობს წარმოადგენდა, სადაც ძმები კუჩუ და მახუ პირტახიები სახლობდნენ, სოფელ ნამიკოლავო პირველში ღურწკულ-ი – ღურწკაიაების საცხოვრისად ითვლებოდა, ხოლო სოფელ ნოღაში ნაკაკული (ნაკულ-ურ-ი) – კაკულიასი. პაატა ცხადაია ასევე გვთავაზობდა, რომ სუფიქსები -ულ და -ურ გამოიყენებოდა -ერ და -ელ სუფიქსების მნიშვნელობით, რომელთა ამოსავალი წერტილი სამეგრელოში ანთროპონიმები იყო: ჯახი-ერ-ი (ჯახია), გეგენი-ერ-ი (გეგენავა). მკვლევრის თანახმად, -ერ და -ელ ხმარებიდან გაცილებით ადრე გამოვიდნენ, ვიდრე -ურ და -ულ. იქვე ავტორის ასკვნის, რომ კუთვნილებითის აღნიშვნა თავზე აიღო პრეფიქსმა ნა'მ, ხოლო სუფიქსი -ურ კი – ტოპონიმიკური სიტყვაწარმოებიდან თანდათანობით გაქრა. მაგალითად, ნა-კაკულ (კაკულ-ურ-ი). კუთვნილების მნიშვნელობის გამოხატვით სუფიქსი -ურ'ისა და პრეფიქს -ნა'ს გათანაბრება მოხდა. ვთქვათ ასე: ნა-გირგოლ, ანუ გრიგოლის კუთვნილი მიწები (ცხადაია 1985: 80-82, 85). სამეგრელოში იმ სოფელთა სახელწოდებების გვერდით, რომლებიც ნა- პრეფიქსის მეშვეობით წარმოიქმნებოდნენ, -სა სუფიქსით ბევრი სახელწოდება გაჩნდა, რომლებიც ასევე სახელებიდან და გვარ-სახელებიდან იღებდა

სათავეს: საბერიო – ბერაითა სამკვიდრო, სახახუბიო – ხახუბიათა საცხოვრისი. არნოლდ ჩიქობავა მიიჩნევდა, რომ სოფელთა სახელწოდებების წარმოქმნა სა- პრეფიქსი გვარსახელით შედარებით ახალი მოვლენა იყო. უფრო ძველია პრეფიქს -ლე'ს ანალოგიურ შემთხვევაში გამოყენება: ლე-სიჭინე – სიჭინავათა სამყოფი ადგილი, ლე-ფოჩხუე – ფოჩხუათა სამკვიდრო (ჩიქობავა 1942ბ: 197). იმავე მნიშვნელობით ბგერა -ლ- სხვა თანხმოვნებთან კავშირში (-ლი, -ლა, -ლე) სვანურშიც არსებობდა. ალექსანდრე ცაგარელმა ყურადღება გაამახვილა -სა პრეფიქსის ადეკვატურ -ო თავსართზე ისეთ ტოპონიმში, როგორიცაა ო-კალმახე (სა-კალმახე), ასევე, „ლე-გოგიე", იგივეა, რაც „სა-გოგიო", „ლე-ხაინდრავო – „სა-ხაინდრავო" (ცაგარელი 1880: 11-13, 50-51); (ჯანაშვილი 1906: 9-10). -ლე (-ლა) პრეფიქსი სვანურ საზოგადოებრივ სიტყვაწარმოებაში დღესაც ცოცხალია, ხოლო გავრცელების ტოპონიმიკური ზონა სვანეთთან ერთად ლეჩხუმითა და მთიანი სამეგრელოთი შემოიფარგლება. ერთგვარად, მას შეიძლება გავრცელების უფრო ფართო არეალი ჰქონოდა, ანდა საერთო-ქართველური პრეფიქსი ყოფილიყო. როგორც პაატა ცხადაია მიუთითებდა, თანამედროვე პერიოდში მეგრული-ლა არ გამოიყენება, ხოლო-ლე ცოცხალი მორფოლოგიური ელემენტია, რომელიც სვანურშიც კუთვნილებასა და დანიშნულებას გამოხატავს. ამ ფუნქციისათვის მეგრულში დამატებით-ო თავსართი გვაქვს. ეს პრეფიქსები სხვადასხვა დროს გაჩენილი ჩანს, მაგრამ იდენტურები არიან. ისინი ფუნქციით შემდეგნაირად შეიძლება დანაწილდნენ: -ლე ადგილთა სახელების წარმოებას ემსახურება, რომელთაც საფუძვლად უდევთ გვარ-სახელები. ისინი არსებითი სახელებისაგან არ იწარმოებიან,-ო კი, პირიქით, ადგილთა სახელებს არსებითი სახელებისაგან ქმნიან, გვარ-სახელებისაგან წარმომდგარ ადგილთა სახელებს კი – არ აწარმოებენ (ცხადაია 1985: 72; 2000).

საზოგადოებრივი განვითარების ადრეულ საფეხურებზე მონოგენური ფორმით წარმოდგენილი ლოკალურ-პატრონიმიული დასახლებები ფართოდ გავრცელებული მოვლენა იყო. ლოკალურ-პატრონიმიული ერთგვაროვნება გაფართოებული სახლთმეურნეობების ინტენსიური სეგმენტაციის პროცესებითა და მამა-პაპისეული ფუძე-სახლის ირგვლივ განაყოფი ოჯახების კომპაქტური დასახლებით იყო განპირობებული. სწორედ ამიტომ ეს ფაქტი ასახულია დასახლებული პუნქტების პატრონიმიულ სახელწოდებებში (რობაქიძე, მგელაძე 2005: 3-29); (რობაქიძე 1960); (მგელაძე 1960). ამ ტიპის დასახლებებში ნაწილობრივ დღემდე ცხოვრობს იმ პირთა შთამომავლები, რომლებმაც სამოსახლო ადგილებს სახელწოდებები დაუმკვიდრეს. ასეთია, სოფელ კინჩხას (ხონის რ-ნი, იმერეთი) უბანი – საუგულაო, სადაც უგულავათა გვარის ერთ-ერთი პატრონიმიული შტოს წარმომადგენლები მოსახლეობს. მსგავსია ქვედა კინჩხაში სახურცილავო, საჩხეიძეო, საგედენიძეო. უბნებად ანალოგიური პრინციპითაა დანაწილებული იმერეთში სოფელი გოდოგანი, რომელიც სხვადასხვა სახელით, მათ შორის, საგვარეულო სახელწოდებებით აღინიშნებიან: დადიშოური, გაღმა გოდოგანი (გაღმა ქუჩა), ლევიძეების ქუჩა, სუთიძეების ქუჩა (დაბლა ქუჩა), ეკლესიის უბანი, ზედა ქუჩა. თავის მხრივ, აქ დიდ დასახლებულ პუნქტთა პატარა უბნები – „ქუჩები'ც", უპირატესად, საგვარეულო ნიშნის მიხედვით ნაწილდება: დადიშოური იყოფოდა ქუჩებად: აბროლაძე, გვენეტაძე, გაბრიჩიძე; გაღმა დოლოგანი: ლანჩავა, უკლება, კეზევაძე; დაბლა ქუჩა, იგივე, სუთიძეების ქუჩა: მარგველაშვილი, ტყაპლაძე, გაბრიჩიძე, სუთიძე. ლეჩხუმში ლეხვანო ორ სოფლად იყოფა: „ზემო ლეხვანო'დ" და „ქვემო ლეხვანო'დ". ზედა ლეხვანოს უბნებია: საბენდელიანო, სალეთედიანო, ქვედა ლეხვანოს კი – ზარაგულა და საკოპალიანო. ზედა ლეხვანო ადრე „სალეთედიანო'დ" იწოდებოდა. სალეთედიანოს უბანში ლეთოდიანის

გვარ-სახელის მატარებელი სახლეულები ცხოვრობენ, რომელთა გვერდით განსახლებულნი არიან დავითულიანები, სილაგაძეები, ბენდელიანები, საგინაძეები (მგელაძე 1986ბ). ასეთივე არქიტექტონიკისაა სამეგრელოში, სენაკის რაიონის სოფელ ნოსირის დასახლებული უბანი – სასიმონიო, ხოლო აბაშის რაიონის ნორიოს ტერიტორიულ გაერთიანებაში – საჩოჩიო, საგვაზავო და საბოკუჩავო. საკუთრივ აბაშის დიდი დასახლებაც გვარების მიხედვით ასე ნაწილდება: საქოიავო, საკორძახიო, საკუპრავო და „სატყებუჩავო“. აბაშის რაიონში ამგვარი სახელების მიხედვით დიფერენცირებულია სხვა დასახლებებიც: სათოფურიოშ კუნთხუ – თოფურიების უბანი, სასიმონიოშ კუნთხუ – სიმონიების უბანი და სხვა მისთანანი. მარტვილის რაიონში სოფელ სალხინოს ადრინდელი სახელწოდებაა წაჩხური, რომელიც წარმოდგენილია რამდენიმე უბნით: ვახა, ლეჩაჩიე – ჩაჩუების საცხოვრისი, ლებასილე – ბასილაიათა სამკვიდრო, ლეცავა – ცაავათა სამოსახლო. სოფელი მუხური ორი დიდი ნაწილისაგან – „მაჩია მუხური’საგან“ და „მეორე მუხური’საგან“ შედგება და ანთროპონიმური წარმომავლობის უბნებად იყოფა. ესენია: ლეცირამვე, ლეჩიქვანე, ლეთილორდე და ლეცირდე. იდენტური სურათი გვაქვს სოფელ ლესიჭინეშიც, სადაც უმეტესად სიჭინავათა გვარის სახლეულებია წარმოდგენილი. დასავლეთ საქართველოს მსგავსია აღმოსავლეთ საქართველოს ბარისა და მთის ეთნოგრაფიული სინამდვილეც. ფშავში, სოფელ თურმანაულში თურმანაულთა გვარის წარმომადგენლები ცხოვრობს (მგელაძე, 1987: 93). მთიულეთში, ქართლის საზოგადოებაში იდენტურ სურათს ქმნის ჩიტაურთა გვარი, რომელთა ძირი გვარი „გიგაური“ იყო. ისინი სახლობდნენ სოფელში, რომელსაც გიგაური ერქვა (მგელაძე 1988გ: 12).

სოფელთა უბნებად დაყოფისა და დიფერენციაციის წესი ლოკალურ ჯგუფთა განსახლების საერთო კანონზომიერებებს ექვემდებარებოდა, რასაც საფუძვლად ედო დიდ სახლეულთა სეგმენტაცია. ამიტომ, საქართველოს პოლიგენურ დასახლებებში მეგრული „დინო’სა“ და ლაზური/ჭანური „ოფუტე’ს“ მსგავსი ლოკალური გაერთიანებების საცხოვრისები, ჩვეულებრივ წარმოდგენილნი იყვნენ იმ ტიპის სოციალური ორგანიზაციებით, როგორიც იყო *ბაბუიშვილობა, ბუნობა, გომნაჭყანი და გმნარყი, ლამხუბ (სამხუბ), ნოგრო* (სამხრეთ-დასავლეთ და დასავლეთ საქართველო), *მამიშვილობა, ბუდობა* (აღმოსავლეთ საქართველო). *ლე* პრეფიქსით წარმოქმნილ ტოპონიმთა ანალიზის პროცესში არაერთი ავტორი აღნიშნავდა, რომ ისინი ადგილის სახელწოდებანი იყო და მიანიშნებდნენ აქ მცხოვრები ოჯახების ნათესაობაზე. სამხედრო თავდაცვის აუცილებლობიდან გამომდინარე.

ამგვარი მონოგენური უბნები ხშირად ციხე-სიმაგრის იერსახეს ატარებდნენ. მთიან სამეგრელოში ცალკეულ დასახლებას, როგორც ბინადრობისა და შრომის ადგილს, ჩვეულებრივ, ერთი ძირიდან მომდინარე საგვარეულო აყალიბებდა. გაყოფილი ოჯახები გვერდი-გვერდ, ერთმანეთის მახლობლად სახლდებოდნენ, შესაბამისად, დასახლება ტერიტორიულად ფართოვდებოდა, სახლეულები ახალ სახნავ-სათეს მიწებს ითვისებდნენ, ტყეებსა და საძოვრებს ეუფლებოდნენ. ასეთი დასახლებები, უმეტეს შემთხვევაში, „სამოხიო’ს“ (საძმოს) ქმნიდა. ეს იყო ადამიანთა ჯგუფი, რომელთაც საერთო სალოცავი და საერთო სასაფლაო აერთიანებდათ (ცხადაია 1986: 144); (მგელაძე 1988ე: 25-28); (მგელაძე 2021: 57). ამგვარად, ტერიტორიული გაერთიანება მოიცავდა სოფელს, რომელიც უბნებად იყოფოდა, ხოლო ეს უკანასკნელნი ცალკეულ კარ-მიდამოდ ნაწილდებოდა. ასე მაგალითად: ხონის რაიონის სოფელი კინჩხა (იმერეთი) რამდენიმე დასახლებულ პუნქტად (რუნდიში,

საწისქვილო, საუგლაო, ქვედა კინჩხა, ზემო კინჩხა, ლუხუმი, კინჩხა ფერდი, აკალდამა, წმიდა ლიანის გორა) იყოფა, რომლებიც, თავის მხრივ, შედარებით მცირე ზომის უბნებად ნაწილდება. ქვედა კინჩხში ესენია: სახურცილავო, საჩხეიძიო, საჯანელიძო, საგედენიძო, ხოლო ზედა კინჩხში – საქაროიძნო (ქაროსანიძე). ასე რომ, დასახლების ამ სტრუქტურაში ყველაზე პატარა დასახლებულ პუნქტად შეიძლება კარ-მიდამო და მიკრო-უბანი ჩაითვალოს. ეს ფაქტი მკაფიოდაა ილუსტრირებული „საწისქვილო'ს" სახელწოდების მატარებელ დასახლებაში, სადაც ჯიშკარიანის გვარის მედიალური ჯგუფის წარმომადგენლები – *გორელები* ცხოვრობს. აქვეა უბანი „საგედენიძო", სადაც გედევანიძეთა გვარის მედიალური ტიპის ლინიჯი – *ბობეითა* სახლობს. „ბობეი'თას", როგორც „ბაბუიშვილობის" საცხოვრისი, „ჩხორონჭყო'ს" სახელითაა ცნობილი. შინაარსობრივად იდენტურია ვანის რაიონის სოფელ ივანდიდის ეთნოგრაფიული მასალებიც, სადაც ქუთათელაძეთა გვარის რამდენიმე გენეალოგიური ჯგუფი – „საბაბუო'ა" წარმოდგენილი: *ბიკიჩეიშვილი, უდიერი, კოჩობა* და სხვა მისთანანი. ისინი ცალკეულ უბანში არიან განსახლებულნი (მგელაძე 2025). სპეციალურ ლიტერატურაში უკვე შენიშნულია, რომ სიჭინავას გვარის წარმომადგენლები რამდენიმე კვადრატულ კილომეტრზე მდინარე ხობისწყლის მარჯვენა სანაპიროზე აღმოსავლეთის მიმართულებით ცივის ხეობამდე არიან განსახლებულნი. პატარა მდინარეთა ხეობებში ისინი რამდენიმე დასახლებულ მიკრო-უბანს ქმნიან, რომლებიც მათ შორის არსებულ გორა-ბორცვებზე არიან განლაგებულნი. ესენია: *გურიშიათი, მაჩვიტანათი, შაშკიათი, წაკოთი, ძაგლიათი, პაპათი, გალიათი, თამაზეთი.* ეს გეოგრაფიული სახელწოდებები იმ ადამიანთა საკუთარი სახელებიდან წარმოიშვნენ, რომლებიც სიჭინავათა გვარის სხვადასხვა განშტოებების წევრები იყვნენ. სოფელში სიჭინავათა ოცამდე გენეალოგიურ განშტოებას მოითვლიან. ზოგიერთი გენეალოგიური ტოტი დღეს მხოლოდ თითო-ოროლა ოჯახითაა წარმოდგენილი და, გასაგები მიზეზების გამო, ცალკეულ უბანს ვერ ქმნის (ცხადაია 1985: 89). კარ-მიდამოებად და ლოკალურ-პატრონიმიულ უბნებად დიფერენციაციის ასეთი სტრუქტურული წყობა მხოლოდ სამეგრელოსა და იმერეთს როდი ახასიათებდა. საქართველოს ყველა კუთხეში იგი თითქმის მსგავსი აგებულებით იყო წარმოდგენილი, განსაკუთრებით მთიან რეგიონებში. ლეჩხუმში, სოფელ ცხუკურეშის სვანიძეთა დასახლებაში ამ ტიპის რამდენიმე უბანი არსებობს: *1. ქვედა კუთხე; 2. ძაღოლასენების კუთხე; 3. ნიკოლისანების კუთხე; 4. მაღალეშვილების კუთხე; 5. გოგიესანების კუთხე; 6. დალაქოსანების კუთხე; 7. თოლიეშვილების კუთხე.*

სვანეთში მოგზაურობის დროს დიმიტრი ბაქრაძემ დასახლების მონოგენური სტრუქტურის ინტენსიური რღვევა შეამჩნია და ტერიტორიულ გაერთიანებაში მცხოვრებ საგვარეულოთა არაერთგვაროვნება დაადგინა (ბაქრაძე 1861: 57, 60-61, 96), (ბაქრაძე 1878ა). სვანეთის ისტორიითა და ეთნოგრაფიით დაინტერესებულ მკვლევართა მიერ გაირკვა, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში „ლაკრან'თა" შიგნით განსახლების მონოგენური პრინციპი დაცული იყო, მაგრამ ლაკრანთა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მათ გადამწყვეტი მნიშვნელობა აღარ ჰქონდათ (ხარაძე 1958: 65). სვანური ეთნოგრაფიული წყაროების საფუძველზე ალექსი რობაქიძე მივიდა დასკვნამდე, რომ უკვე XIII საუკუნის ზემო სვანეთში დასახლების ძირითადი ერთეულის – ხევის განვითარების პროცესი იმ საფეხურამდე ავიდა, რომ ნათესაური მიკუთვნებულობა მასში მაორგანიზებულ როლს აღარ ასრულებდა. სვანური და არასვანური წარმომავლობის ნათესაური გაერთიანებების სახელწოდებათა სიჭრელე, რაც მცირერიცხოვანი სოფლებისათვისაც იყო დამახასიათებელი, ავტორს აძლევდა საფუძველს ეფიქრა, რომ ეს მოვლენა იმ დროს უკვე ახალი არ იყო (რობაქიძე 1958: 57-58).

სტრატიგრაფიული მეთოდის დახმარებით ჩვენ შევეცადეთ ბალსზემო სვანეთის დასახლებებში სქემატურად გამოგვეხატა მონათესავე სახლეულთა განსახლების კანონზომიერებანი, დაგვედგინა ლოკალიზებულ საგვარეულოთა კავშირურთიერთობები, ლოკალური ჯგუფებისა და მათში შემავალ „ლამხუბ'თა" ტერიტორიულ ურთიერთმიმართებათა თავისებურებები (სტრატიგრაფიული მეთოდის შესახებ იხ.: (ბაუმგარტენი 1964); (რობაქიძე 1968); (მგელაძე 1988ბ: 111-116). საველე წყაროებით გაირკვა, რომ ზემო სვანეთში იფარის, კალასა და უშგულის ტერიტორიული გაერთიანებები რამდენიმე ერთმანეთთან ორგანულად დაკავშირებული სოფლისაგან შედგებოდა, სადაც წარმოდგენილი იყო ლოკალური ჯგუფები, რომელთა სახელდება წინაპართა საკუთარი ანდა მეტსახელისაგან მომდინარეობდა (მგელაძე, მიქელაძე 1996: 192-198); (ჩანტლაძე, 1998:180-184). ამის საილუსტრაციოდ ჩვენ შეგვიძლია უშგულის თემი წარმოვაჩინოთ, რომელიც სქემატურ გეგმაზეც მჭიდრო და კომპაქტურ დასახლებად გამოიყურება. სქემაზე დატანილი ნუმერაცია „ლამხუბ'თა" სახელწოდებებს შეესაბამება.

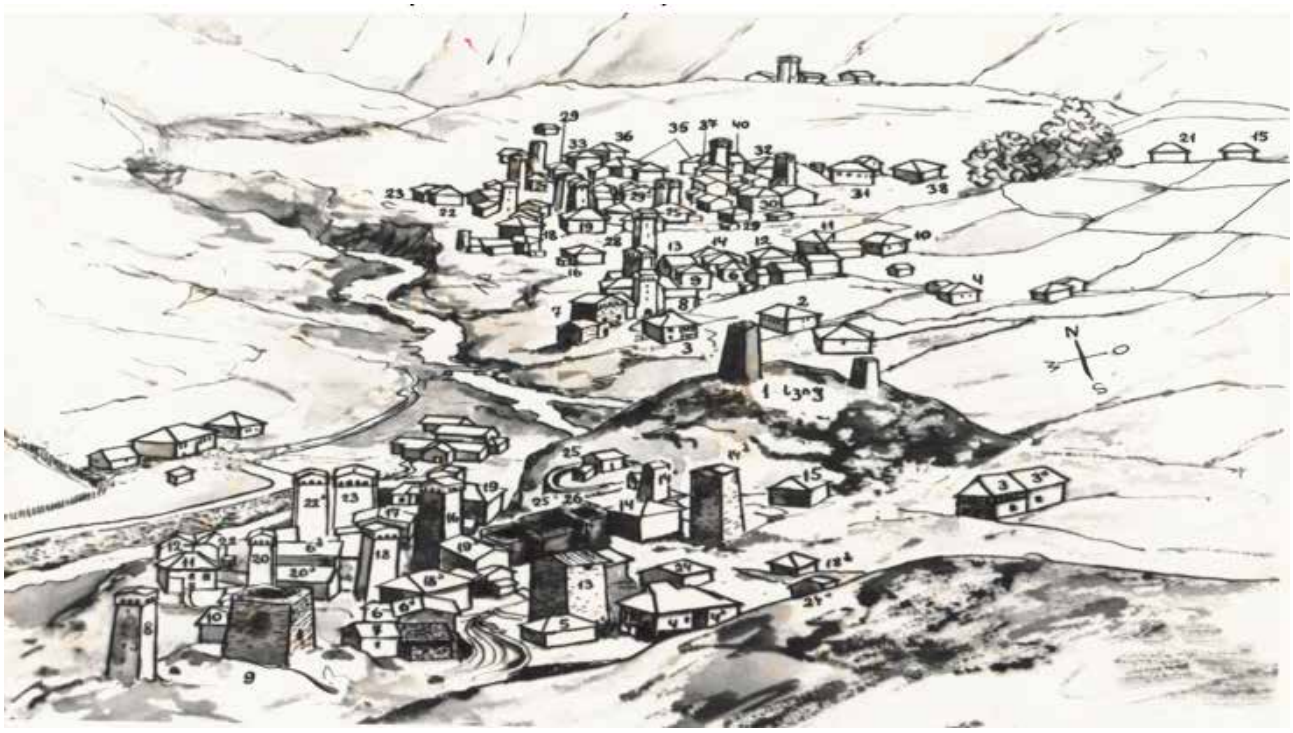

უშგულის ტერიტორიული გაერთიანება – თემი

№	სოფელი	გვარი	გენეალოგიური ჯგუ-ფის – „ლამხუბ'ის" სახელწოდება	სქემატური გეგმის ნუ-მერაციასთან შესატყვი-სობა
1	ჩვიბიან'ი	ნიჟარაძე	ქუჩეშა ლომიშა	1 14
		ჩარკვიანი	თხვარიშა	2, 3, 4, 5, 6, 7, 13
		ჭელიძე	ტუტუშა	8
		ჩარქსელიან'ი	ქუცააშა	9, 10, 11, 12, 15
2	ჟიბიან'ი	რატიანი	გოგიჩუშა	16, 17, 23
			ბატააშა	24, 25, 26, 27
		ნიჟარაძე	ლომიშა ნინიშა მარშანშა ქუჩეეშა სუთმამშა ქალდაანშა	18, 22 28 29, 29ᵃ, 34 36 38, 40 19
		ხაჭვან'ი	კაკიჩააშა	29, 20ᵃ, 30, 31, 32, 33
		ჩარქსელიან'ი	ქალდაარ	35, 37
		ჭელიძე	თემზაშა	39
3	მურყმერ'ი	კაკრიაშვილი	კაკიშა	1, 1ᵃ, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 7ᵃ, 12, 12ᵃ, 14, 14ᵃ, 18, 18ᵃ, 37, 37ᵃ
4		მაცხოვრის ეკლესია		9, 9ᵃ
		ჩარქსელიან'ი	ქალდარშა ქუცაშა დიდაიშა მეზიშა ბიჭოშა ივანიშა კოკოშა ბეთლამშა	22, 22ᵃ 28, 28ᵃ, 32, 32ᵃ, 33, 33ᵃ 10, 10ᵃ 11, 11ᵃ 16, 16ᵃ, 16ᵇ, 24, 24ᵃ 17, 17ᵃ 36, 36ᵃ, 36ᵇ, 36ᵍ 40, 40ᵃ, 41, 41ᵃ
		ღვაჩლიან'ი	ბეჟნაიშა	13, 15, 19, 19ᵃ, 25, 25ᵃ, 29, 29ᵃ, 29ᵇ, 29ᵍ, 30, 30ᵃ, 31, 31ᵃ, 31ᵇ
		წმიდა ბარბალეს ეკლესია		20
		„ჰაგრა" – სოფელ მურყმე-ლის თავყრილობის ადგილი		21
		ჭელიძე	თემზაშა	26, 26ᵃ, 27, 27ᵃ, 34, 34ᵃ, 35, 35ᵃ, 38, 38ᵃ, 39, 39ᵃ
	ჩაჟაშ'ი	„სჯფ" – უშგულის სათემო თავშესაკრები ადგილი		1
		„ლალხორ" – თავყრილობის ადგილი		
		ნიჟარაძე	ლომიშა ქუჩეშა ქალდანშა ბექაიშა ბეშქანშა	3, 3ᵃ, 15, 25 4, 4ᵃ, 13, 19, 19ᵃ 6, 6ᵃ, 7, 9 17, 20, 20ᵃ, 21
		კოშკი „ილიაკლთხი" (ილიას მაღალი)		17, 20, 20ᵃ, 21
		რატიანი	გოგიჩუშა	5

სქემატურ გეგმაზე კარგად ჩანს ლოკალურ ჯგუფთა განსახლების კანონზომიერი პრინციპი, „ლამხუბ'ების" – საძმოს ტიპის გენეალოგიური გაერთიანებების ფარგლებში

სოფელი მურყმელ'ი უშგულის ტერიტორიული თემა

მონათესავე სახლეულთა განლაგებისა და ურთიერთმიმართების თავისებურებები. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ნიჟარაძეთა საგვარეულოში ქუჩეშას ლამხუბ'ი უშგულის დანარჩენ ტერიტორიაზე №13 სახლეულიდან და მისი კოშკიდან გამრავლდა. მონათესავე სახლეულებმა, რომლებმაც საერთო სახელწოდებად *ქუჩეშა* მიიღეს, წინაპრის კოშკი საერთო – საძმო საკუთრებაში დაიტოვეს. ლოკალურ ჯგუფთა განსახლებაში მსგავსი სურათი სხვა ლამხუბ'ების განლაგებაშიც შეინიშნება. საქართველოს მთიანეთის დიდ ნაწილში კომპაქტური დასახლებები უპირველესად სოფლის უბნების აგებულებაშია ასახული. ამ ტიპის დასახლებები მოსახლების სიმჭიდროვით ხასიათდებოდნენ, სადაც ზოგჯერ სახლები ერთმანეთთან საერთო გასასვლელებით იყვნენ დაკავშირებული, ასევე თავდაცვითი დანიშნულების მიჯნებით. რუსუდან ხარაძის აზრით, ამ კუთხით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი დასახლების მონოგენური ხასიათი იყო. იგი ხევსურეთში ასეთად გუდანსა და გორშეღმას თვლიდა. გუდანის დასახლებაში ცამეტი სოფელი ერთიანდებოდა, რომელთაგან თორმეტში მხოლოდ არაბულის გვარის წარმომადგენლები ცხოვრობდნენ, გორშეღმის ტერიტორიული გაერთიანების რვა სოფლიდან კი ხუთში ჭინჭარაულთა გვარი ცხოვრობდა. მართალია, რუსუდან ხარაძემ რიგი დასახლების ერთგვაროვნება დაადგინა, მაგრამ გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ ამგვარი დასახლებები სინამდვილეში ფიქტიურ ხასიათს ატარებდნენ. ბევრ ასეთ სოფელში ერთი საგვარეულოს ფარგლებში იქ სხვადასხვა დროს სხვადასხვა მიზეზების გამო ჩასახლებული არამონათესავე სახლეულის წევრები იყვნენ გაერთიანებულნი. მიუხედავად იმისა, რომ რუსუდან ხარაძე მონოგენური დასახლებების ამოსავალ წერტილად „საოჯახო თემის" სეგმენტაციას თვლიდა, მაინც საქართველოში „გვაროვნულ დასახლებების" ანდა მათი გადმონაშთების არსებობას

რეალურ ფაქტად აღიქვამდა, თუმცა იმასაც აღიარებდა, რომ გვაროვნული კავშირების შესუსტების პარალელურად გვაროვნული განსახლების პრინციპი თანდათანობით კარგავდა თავდაპირველ მნიშვნელობას და ეს მაშინ, როცა ცალკეული ოჯახისა თუ ნათესაური ჯგუფის გადასახლება-ჩასახლებები ამ დროისათვის სრულიად კანონზომიერ მოვლენად იყო ქცეული (ხარაძე 1958: 52). სხვათა შორის, არამარტო XIX საუკუნის მეორე ნახევრისა და XX საუკუნის დასაწყისის ავტორები, არამედ საბჭოთა პერიოდის ისტორიკოსთა და ეთნოგრაფთა დიდი ნაწილიც მაქსიმ კოვალევსკისა და მისი მიმდევრების თეორიული კონცეფციის ტყვეობაში აღმოჩნდა. გასული საუკუნის 20-50-იან წლებში დებულება კავკასიის ხალხებში გვაროვნული დასახლებების არსებობის შესახებ განსაკუთრებით პოპულარული იყო იმ ისტორიოგრაფიაში, რომელიც კავკასიის ხალხებს ეხებოდა. ასე მაგალითად, ალექსი ყამარაულის მიხედვით ხევსურთა სოციალური წყობის საფუძველი „გვარი“ (род) იყო. ამ პოსტულატის სრულყოფილი დასაბუთებისათვის იგი საჭიროდ მიიჩნევდა წარმოეჩინა ხევსურული გვარ-სახელები, ავტორის ტერმინოლოგიით „გვარის გვარ-სახელები”. მისი აზრით, ხევსურული დასახლებები, როგორც გვაროვნული ერთეულები, ისე წარმოიქმნებოდნენ და შიდა ჩაკეტილობით ტიპურ გვაროვნულ ნიშნებს ატარებდნენ (ყამარაული 1929: 85-88). სვანეთის დასახლების ფორმასა და სოციალურ წყობას დაახლოებით ანალოგიურ შეფასებას ბორის კოვალევსკიც აძლევდა. იგი წერდა, რომ დასახლებაში არც თუ ისე დიდ გორა-ბორცვებზე დაჯგუფებული სახლები კოშკებითურთ, რომლებიც საერთო გალავნით არ იყო შემოზღუდული, აქ ისეთი გვაროვნული წყობის არსებობაზე მეტყველებდა, რომელიც სატომო გაერთიანებებში ჯერ კიდევ არ იყო გადაზრდილი. ამასთან ავტორი აღნიშნავდა, რომ თითოეულ სოფელში ძალზედ შეზღუდული რაოდენობის გვარები ცხოვრობდნენ, უპირატესად, ორი-სამი გვარი. ამ მხრივ მოგზაური უშგულს გამოყოფდა, სადაც ნიჟარაძეთა გვარი უმრავლესობას წარმოადგენდა, ასახელებდა მულახს იოსელიანთა დომინირებადი გვარით, მესტიას ფალიანთა საგვარეულოთი. ბ. დეგენ–კოვალევსკის თანახმად, ერთი საზოგადოების სოფლები ჩვეულებრივ გვერდი-გვერდ მდებარეობდნენ, რაც გვაროვნული სახლიდან მათ წარმომავლობას აშკარად უჩვენებდა, საკუთრივ თემები კი სამეურნეო მიწის ფონდითა და მჭიდრო მოსახლეობით ერთმანეთისაგან საკმაოდ დიდი მანძილით იყვნენ დაცილებულნი (დეგენ–კოვალევსკი 1930; 31). ქართველ მთიელებში „გვაროვნული დასახლებების“ შესახებ კონცეფცია შემდეგში სხვა ავტორთა ნაშრომებში კიდევ უფრო განივრცო (პანეკი 1939); (პანეკი 1946); (მაკალათია 1935); (მაკალათია 1983), თუმცა დროთა განმავლობაში ცხადი გახდა ასეთი მიდგომის უზუსტობა და იგი კრიტიკას დაექვემდებარა (რობაქიძე 1958); (ბახია 1985); (მგელაძე, 1988ა); (მგელაძე 2004). გიორგი მელიქიშვილის დასკვნით, მიუხედავად იმისა, რომ ქართველ მთიელებში ჩვენ ხშირად ვხვდებით ერთი გვარით წარმოდგენილ დასახლებულ პუნქტებს, მაინც ამ ტიპის გვარებს არანაირი კავშირი არა აქვთ გვაროვნული ეპოქის პირველყოფილ წყობასთან, რომლისთვისაც დამახასიათებელი იყო საზოგადო საკუთრება, კოლექტიური წარმოება, საერთო განაწილება და მოხმარება (მელიქიშვილი 1984: 28). ეს იყო დასახლებები, რომლებიც ლუის ჰენრი მორგანის მიერ თეორიულად შექმნილი პირველყოფილობის დროინდელი გვაროვნული დასახლებებისაგან პრინციპულად განსხვავდებოდა.

ამგვარად, როგორც ვხედავთ, მკვლევართა ნაწილი XIX საუკუნის კავკასიაში გვაროვნული ინსტიტუტებისა ანდა მისი გადმონაშთების ფუნქციონირებას, მართალია, გამორიცხავდა, მაგრამ კაცობრიობის ისტორიაში პირველყოფილი გვაროვნული ორგანიზაციის, როგორც პირველადი სოციალური უჯრედის არსებობას, არ უარყოფდა. ისინი თვლიდნენ, რომ გვაროვნული ორგანიზაცია უკვე XIX საუკუნეში საზოგადოებრივი ურთიერთობების უფრო მაღალ ფორმაში იყო გადაზრდილი: ზოგის აზრით – საოჯახო თემში, სხვების – პატრონიმიულ ორგანიზაციასა თუ ტერიტორიულ-სამეზობლო სათემო გაერთიანებაში.

არქაული გვარი საქართველოში, მართლაც, არსებობდა, მაგრამ ეს იყო არასეგმენტირებადი გვარი, რომელიც სამომავლოდ სეგმენტირებად გვარში გადაიზარდა, რომლისთვისაც წინაპრის სახელისაგან წარმოქმნილი მემკვიდრეობითი სახელი იყო დამახასიათებელი, ხოლო უფრო გვიან – გვარსახელი. გვარს გვარსახელით, მართლაც, ჰქონდა გენეალოგიური სტრუქტურა და სოციალური ორგანიზაციის იმ ნაწილს წარმოადგენდა, რომელიც ნათესაობის სისტემაზე იყო დაფუძნებული. ტიპოლოგიური თვალსაზრისით იგი ლოკალური ჯგუფისაგან განსხვავდებოდა, რადგან ლოკალური ჯგუფისათვის საერთო ტერიტორიაზე ერთობლივი თანაცხოვრება იყო ნიშანდობლივი. სწორედ ამის გამო ნათესაური გაერთიანება ლოკალური ერთობის სტრუქტურაში დამოუკიდებელ ადგილს იკავებდა. უეჭველია, კაცობრიობის ისტორიაში სოციალური ორგანიზაციის ეს ორი ფორმა სტადიური მიჯნების გარეშე დროსა და სივრცეში მუდამ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად არსებობდა. ნათესაური (გენეალოგიური) ჯგუფისათვის ლოკალური ჯგუფის ფუნქციების მთლიანად მინიჭება ანდა პირიქით, ლოკალური ჯგუფისათვის ნათესაობის ფუნქციის მთლიანად გადაცემა არამართებული უნდა იყოს. ეს ორი სტრუქტურა მკვლევრებისათვის ფაქტობრივად შეუმჩნეველი დარჩა. სოციალური ორგანიზაციის ფარგლებში ამ ორი სხვადასხვა ტიპის საზოგადოებრივი კავშირების კომბინაციური დალაგების შედეგად გაირკვა, რომ ისინი ერთმანეთს არ ემთხვეოდნენ. სწორედ ერთმანეთზე მათმა დაუმთხვევლობამ შექმნა ილუზია პატრონიმიულ ორგანიზაციაზე, როგორც სტადიურ წარმონაქმნზე, მაშინ, როცა პატრონიმიული ორგანიზაცია, უპირველეს ყოვლისა, ფილიაციას წარმოადგენდა, ხოლო მასზე ხელოვნურად მიწერილი რიგი კომპონენტი, მათ შორის, ტერიტორიულ ერთობა ლოკალური ჯგუფისათვის იყო დამახასიათებელი, რაც საერთო ტერიტორიაზე ერთობლივ ბინადრობაში გამოიხატებოდა. ამასთან, დასახლების მონოგენურობა რომელიმე საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციის პროდუქტი არ ყოფილა. მისი არსებობა ცხოვრების სპეციფიკური წესით იყო ნაკარნახევი, ხოლო მისი რღვევის პროცესი, პოლიგენური დასახლებისა თუ მოჩვენებითი ერთგვაროვნების წარმოშობა მრავალგვარი სამეურნეო-კულტურული და სოციალურ-სამართლებრივი ხასიათის ფაქტორებით იყო განპირობებული. საქართველოში დასახლების პოლიგენური ფორმა სხვადასხვა გზით, უპირატესად, მიწის ყიდვა-გაყიდვისა და მიგრაციული პროცესების საფუძველზე ყალიბდებოდა. პოლიგენური განსახლება უპირველესად მაინც მოსახლეობის მოძრაობით იყო განპირობებული, რასაც მცირემიწიანობა, სოციალური დიფერენციაცია, რთული სამეურნეო პირობები, ომები და რელიგიური ფაქტორები იწვევდა. გასულ საუკუნეში მიგრაციების დიდ ინტენსივობას ყველა შემთხვევაში მცირემიწიანობა განსაზღვრავდა (მგელაძე 1989: 69-89). ამგვარ პროცესებს ნათლად გამოხატავდა მეგრული სიტყვა „ფიოში“, რაც თავისუფალ მოძრაობას, გადაადგილებას, ნავარდს ნიშნავდა. ასე ეძახდნენ აფხაზეთში – ისტორიულ სამურზაყანოში იმ გლეხებს, რომლებიც ფეოდალების თავგასულობას მდინარე ენგურის გაღმა გაურბოდნენ, სადაც ისინი მოიჯარადეები ხდებოდნენ და „ნებიერის“ („ნებით მოსულის”), ე. ი. ნებაყოფლობით მოსულის კატეგორიაში გადადიოდნენ. ეს სიტყვა მეგრულ საქორწინო ტრადიციებში ქალის მოტაცებასთანაა დაკავშირებული, რასაც „ფიოშით ხვამილაფა“ ანდა „ფიოშით ყუნაფა“ („ფიოშით მოტაცება“, „ფიოშით წაყვანა”) ეწოდებოდა. „ფიოშით ხვამილაფა”/„ფიოშით ყუნაფა“ ფეოდალურ ურთიერთობათა წიაღში შობილი მოტაცების ფორმა იყო, რომელიც გარკვეული საქორწინო ვალდებულებების შეუსრულებლობით ანდა ქორწინებაზე ფეოდალის უარით იყო გამოწვეული და ამ უკანასკნელისაგან გაქცევას, ყმის წაგვრასა და სხვა ფეოდალის განკარგულებაში გადასვლას გულისხმობდა (ანთელავა 2005: 78).

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში პოლიგენურმა განსახლებამ ფართო ხასიათი მიიღო. ასე მაგალითად, ცხენისწყლის ხეობაში ლეჩხუმური სოფელი მახაში რამდენიმე

უბნად იყოფოდა, სადაც სხვადასხვა წარმომავლობის გვარები ცხოვრობდა, კერძოდ, ზემო მახაშში სახლობს ლოკალიზებული საგვარეულო ჯგუფები: კენჭაძე, ცხვედიანი, გასვიანი, ახვლედიანი, გოლეთიანი, არდანიანი, მუშკუდიანი, ჩხეტიანი, ყურაშვილი, სილაგაძე, თაგვაძე, ჩარკვიანი, ტვილდიანი, ჯიაძე; სოფელ ჯერში – ვაცაძე, გასვიანი, ხვადაგიანი, მუშკუდიანი, ყურაშვილი, ჩარკვიანი, სილაგაძე, ჩიქოვანი; კინთხი წარმოდგენილია: ჩაკვეტაძე, სილაგაძე, ცხვედიანი, კენჭაძე, ახვლედიანი, ყურაშვილი (მგელაძე 1985: 23, 74). როგორც ვხედავთ, აქაც პოლიგენურ დასახლებასთან გვაქვს საქმე.

ამრიგად, მრავალფეროვანი ეთნოგრაფიული წყაროების ანალიზის საფუძველზე დგინდება, რომ პატრონიმიული ტიპის დასახლებები რეალურად ყოფაში ისე არ არსებობდნენ, როგორც ეს ადრე ბევრს ჰქონდა წარმოდგენილი. ის, რაც პატრონიმიულ ორგანიზაციად მიიჩნეოდა, ხშირად ლოკალურ გაერთიანებას წარმოადგენდა, რამდენადაც მათში სხვადასხვა წარმომავლობის გენეალოგიური ჯგუფების წარმომადგენლები ერთიანდებოდნენ, კერძოდ, მოყვანილი რძლები და არც თუ ისე იშვიათად ადოფცირებული პირები. ქორწინება და ადოფცია ლოკალური ჯგუფისათვის დამახასიათებელი მოვლენა იყო, თუმცა ფაქტია, რომ ლოკალური ჯგუფის დასახლებას გენეალოგიური ჯგუფი ედო საფუძვლად. ასე რომ, ლოკალური გაერთიანების ფარგლებში არამარტო ნათესაური, არამედ არანათესაური პრინციპითა ერთიანდებოდნენ. ესენი იყვნენ ნათესაური წრის წევრთა ცოლები – სხვა საგვარეულოდან მოყვანილი რძლები, ასევე, განსხვავებული წარმოშობის სახლეულში ადოფცირებული (ზედსიძეები, შვილად აყვანილები) და სახლეულში ლოკალიზებული ანდა დასახლებულ უბანში სხვადასხვა გზით შესული და დამკვიდრებული ინდივიდები (დროებით სამუშაოებზე დაქირავებულები, მოსისხლეებს გამოქცეულები, ნაყიდი მიწის მეპატრონეები). მსგავსი ურთიერთობების დასახასიათებლად სამეცნიერო ლიტერატურაში ხშირად ტერმინები – „მონოგენური დასახლება“ და „პოლიგენური დასახლება“ გამოიყენება, რომლებიც საგვარეულო სტრუქტურაში ამა თუ იმ გენეალოგიური ჯგუფის უპირატესობას, დომინირებად მდგომარეობასა თუ პატრონიმიულ ერთობათა სიმრავლეს გვიჩვენებს. ეს ცნებები პირობითია და საკუთრივ ლოკალურ ჯგუფს უშუალოდ არ ახასიათებს. ისინი ჩვენ მიერ ტრადიციული საზოგადოებების დასახლების სისტემაში გენეალოგიური ორგანიზაციის თავისებურებათა შესასწავლად გამოიყენება.„მონოგენურ დასახლებას“ ჩვენ ისეთ დასახლებას ვუწოდებთ, რომელსაც ნაწილობრივ საფუძვლად ედო განსახლების პატრონიმიული პრინციპი, ხოლო „პოლიგენურ დასახლებას“ ისეთ დასახლებას, რომელშიც საცხოვრებლად წარმოდგენილი იყო სხვადასხვა წარმომავლობის გენეალოგიური ჯგუფი.

დამოწმებანი

ანთელავა 2005: ნ. ანთელავა. *ტრადიციული საქორწინო წეს-ჩვეულებანი სამეგრელოში*, თბილისი.

ანუჩინი 1982: В. А. Анучин. *Географический фактор в развитии общества,* Москва.

არუთინოვი, მგელაძე 1990: ს. არუთინოვი, ნ. მგელაძე. რეცენზია თამარ დრაგაძის წიგნზე „სოფლის ოჯახი საბჭოთა საქართველოში“– *მაცნე*, ისტორიის სერია, 2.

არქივი: Центральный государственный военно-исторический архив, фонд 482, опис 1, дело 198.

ბაუმგარტენი 1964: K. Baumgarten. Stratigraphishe untersuchungen in der deutschen housforscgun. – VII internacionaler kongress fur anthropologihe und ethnologische wissenschaften, Moskow.

ბაქრაძე 1878ა: Д. З. Бакрадзе. Сванетия. *Записки Кавказского отдела русского географического общества*, кн. VI, Тифлис.

ბაქრაძე 1878ბ: Д. З. Бакрадзе. Археологическое путешествие по Гурии и Аджаре, СПБ.

ბახია 1985: С. И. Бахиа. Абхазская «Абипара» – патронимия (грузино-абхазские этнографические параллели), Тбилиси.

ბახია 1986: ს. ბახია. აფხაზური „აბიფარა“ – *პატრონიმია (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული გამოკვლევა)*. – საკანდიდატო დისერტაცია, თბილისი.

ბახია 1989: ს. ბახია. თურის სოციალური ბუნების ზოგიერთი საკითხი ქართულ-აფხაზური ეთნოგრაფიული მასალის შუქზე, *საქართველოს ეთნოგრაფთა* XI , რესპუბლიკური სესია, მოხსენებათა თეზისები, თბილისი.

ბერძენიშვილი 1966: ნ. ბერძენიშვილი. *გზები რუსთაველის ეპოქის საქართველოში*, თბილისი.

გამყრელიძე 1982: ბ. გამყრელიძე. *ცენტრალური კავკასიის მთიელთა ალპური მესაქონლეობა, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული გამოკვლევა,* თბილისი.

გამყრელიძე 1971: ბ. გამყრელიძე. სამეურნეო ყოფის ისტორიიდან მთიულეთში (მთიულური ორხელაობა), კავკასიის ეთნოგრაფიული კრებული, III, თბილისი.

გოდერძის უღელტეხილი 2019: გოდერძის უღელტეხილის ისტორია და ეთნოარქეოლოგია, კოლექტიური მონოგრაფია, ავტორები: ნუგზარ მგელაძე, გოდერძი ნარიმანიშვილი, მერაბ ხალვაში, თემურ ტუნაძე, ნინო შანშაშვილი, კახა ქამადაძე, ბათუმი.

დეგენ–კოვალევსკი 1930: Б.Е. Деген-Ковалевский. *Страна снегов и башен (очерки сванской культуры),* Прибой.

დოლიძე 1953: ი. დოლიძე. *ძველი ქართული სამართალი*, თბილისი.

ელიავა 1961: გ. ელიავა. ჩრდილო-აღმოსავლეთ სამეგრელოს ტოპონიმია. *გეგეჭკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის სამეცნიერო სესია,* ქუთაისი.

ერისტოვი 1855: Эристов, Р. Д.. О Тушино-Пшаво-Хевсурском округе, *Записки Кавказского отдела Императорского Русского географического общества,* кн. III. Тифлис.

ვიტოვი 1958: М. В. Витов. Формы поселений европейского севера и времия их возникновения. – Краткие сообщения Института этнографии, XXIX, Москва.

ზურაბიშვილი 1961: თ. ზურაბიშვილი. ტოპონიმიკის შესწავლისათვის, *ქართველური ენების სტრუქტურის საკითხისათვის,* II, თბილისი.

თოფურია 1923: ვ. თოფურია. სახელთა -თა სუფიქსისათვის ქართულში. *ჩვენი მეცნიერება,* №11-12, თბილიასი.

თოფურია 1940: ვ. თოფურია. ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან, II, -ედ, -ურ, რ- აფიქსებისათვის. *ენიმკის მოამბე,* V-VI, თბილისი.

ითონიშვილი 1960: ვალ. ითონიშვილი, ქართველ მთიელთა საოჯახო ურთიერთობის ისტორიიდან, თბილისი.

კოჟევნიკოვი 1930: А. Кожевников. *Человеческий заповедник (Вольная Сванетия)*, Москва-Ленинград.

კუკულაძე 1981: თ. კუკულაძე. დეხვას ხეობის ტოპონიმიის ზოგიერთი საკითხი, *აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა*, III, თბილისი.

მანჯგალაძე 1953: ა. მანჯგალაძე. -ურ სუფიქსისათვის ძველ ქართულში, *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება*, V, თბილისი.

მაკალათია 1934: ს. მაკალათია. *ხევი*, ტიფლისი.

მაკალათია 1983: ს. მაკალათია. *თუშეთი*, თბილისი.

მარი 1912: Н. Я. Марр. История термина «абхаз». *Известия Академии наук*, Москва-Ленинград.

მგელაძე 1960: ვლ. მგელაძე. *დასახლების მორფოლოგიის საკითხები აჭარაში. ბათუმიხ სამეცნიკერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომები*, ტ. 1, ბათუმი.

მგელაძე 1960: ვლ. მგელაძე. პეტრე უმიკაშვილის გამოუქვეყნებელი მოთხრობა აჭარელთა ცხოვრებიდან, გაზ. *საბჭოთა აჭარა*, №115, ბათუმი.

მგელაძე 1961: ვლ. მგელაძე. ხალხური თვითმმართველობის ისტორიიდან აჭარაში („ოლქობა“). სამეცნიერო სესია, მოხსენებათა თეზისები, ბათუმი.

მგელაძე 1964: ვლ. მგელაძე, ლაზური დასახლების მორფოლოგიის ძირითადი საკითხები (სოფელ სარფის მასალების მიხედვით), *ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომები*, III, თბილისი.

მგელაძე 1966ა: ვლ. მგელაძე. პეტრე უმიკაშვილი აჭარელთა მუჰაჯირობის შესახებ. *ლიტერატურული აჭარა* , №6, ბათუმი.

მგელაძე 1966ბ: ვლ. მგელაძე. პეტრე უმიკაშვილის გამოუქვეყნებელი მოთხრობა, *„საბჭოთა აჭარა“*, №235, ბათუმი.

მგელაძე 1973: ვლ. მგელაძე. *ზემო აჭარული სოფელი ძველად, ბათუმი.*

მგელაძე 2014: ვლ. მგელაძე. *პეტრე უმიკაშვილი და ოსმალობისდროინდელი სამხრეთ სამხრეთ საქართველო*, ბათუმი.

მგელაძე 1980: ნ. მგელაძე. საზოგადოებრივი ყოფის ისტორიიდან აჭარაში., *ჭოროხი*, №2, ბათუმი.

მგელაძე 1982ა: Н. В. Мгеладзе. Из истории общественных отношений в Верхней Аджарии, *Очерки этнографии Аджарии,* Тбилиси.

მგელაძე 1982ბ: ნ. მგელაძე. ზემოაჭარული სოფლის გენეზისის საკითხისათვის (სოფ. აგარა), *„ჭოროხი“,* №2, ბათუმი.

მგელაძე 1983: ნ. მგელაძე. მთიულეთის 1983 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის საველე-ეთნოგრაფიული დღიურები, დღიური №1, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი, პირადი არქივი, ბათუმი.

მგელაძე 1985: ნ. მგელაძე. ლეჩხუმის 1985 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის საველე-ეთნოგრაფიული დღიურები, დღიური №3, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი, პირადი არქივი, ბათუმი.

მგელაძე 1986ა: ნ. მგელაძე. ბუნობის მნიშვნელობისათვის გურიის მთიანეთში (სურების ხეობის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით). *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა*, XIII, თბილისი.

მგელაძე 1986ბ: ნ. მგელაძე. ლეჩხუმის 1986 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიურები, დღიური №3, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი, პირადი არქივი, ბათუმი.

მგელაძე 1987: ნ. მგელაძე. ფშავის 1987 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიურები, დღიური №1, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი, პირადი არქივი, ბათუმი.

მგელაძე 1988ა: Н. В. Мгеладзе. *Система кровного родства в Аджарии (историко-этнографическое исследование),* Батуми.

მგელაძე 1988ბ: ნ. მგელაძე. დასახლების ფორმათა სტრატიგრაფიული მეთოდით შესწავლის საკითხისათვის. *საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის XIX რესპუბლიკური სესიის მოხსენებათა თეზისები,* ბათუმი.

მგელაძე 1988გ: ნ. მგელაძე. მთიულეთის წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის დღიურები, დღიური №1, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი, პირადი არქივი, ბათუმი.

მგელაძე 1988დ: ნ. მგელაძე. აფხაზი ხალხის სოციალური ურთიერთობების ისტორიიდან , „აბიფარა“, რეცენზია წიგნზე: ს. ოქრუაშვილი-ბახია. აფხაზური „აბიფარა“ – პატრონიმია, თბილისი, 1986, *მნათობი*, თბილისი.

მგელაძე 1988ე: ნ. მგელაძე. მატერიალური ურთიერთდახმარების ზოგიერთი საკითხი დასავლეთ საქართველოში – სამოხიო და ერისთაობა-შემწეობა. საქართველოს ეთნოგრაფთა XI რესპუბლიკური სესია, გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბილისი.

მგელაძე 1989: ნ. მგელაძე. მესხთა აჭარაში მიგრაციის საკითხისათვის. *ეთნოგრაფიული გამოკვლევები*, თბილისი.

მგელაძე 1990: Н. В. Мгеладзе. Рецензия на книгу T. Dragadze. Rural families in Soviet Georgia (a case study in Ratcha). *Советская этнография*, Москва.

მგელაძე, მასანოვი 1996: ნ. მგელაძე, ნ. მასანოვი. სოციალურ ორგანიზაციათა ტიპოლოგიისა და მოდელირების თეორიული და მეთოდოლოგიური პრობლემები. *კულტუროლოგიური და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი საქართველოში*, ბათუმი.

მგელაძე, მიქელაძე 1996: ნ. მგელაძე, ჯ. მიქელაძე. მასალები საცხოვრებელ კომპლექსსა და სოციალურ ურთიერთობათა საკითხებზე ბალსზემო სვანეთში. *კულტუროლოგიური და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი საქართველოში,* ბათუმი.

მგელაძე, ფაღავა 1999: ნ. მგელაძე, მ. ფაღავა. მეგრული „სამოხიო“: ეტიმოლოგია და სოციალური მნიშვნელობა. *ქუთაისური საუბრები*, VI, სიმპოზიუმის მასალები, თბილისი.

მგელაძე 2004: ნ. მგელაძე. *აჭარული ნოგრო და გვარი*, ბათუმი.

მგელაძე 2005: ნ. მგელაძე. ლაზური ოფუტე. *ბათუმის ნიკო ბერძენიშვილის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომები*, IV, ბათუმი.

მგელაძე, ტუნაძე 2007: ნ. მგელაძე, თ. ტუნაძე. საზოგადოებრივი ყოფის საკითხები აჭარაში. *კავკასიის ეთნოლოგიური კრებული*, X, თბილისი.

მგელაძე 2009: ნ. მგელაძე. *დასახლების ფორმები. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები – აჭარა (V საუკუნე-1877 წელი)*, ტ. II, ბათუმი.

მგელაძე, ტუნაძე 2010: ნ. მგელაძე, თ. ტუნაძე. „ბეგების სასაფლაო“: ხიმშიაშვილთა ფეოდალური საგვარეულოს საძვალე დაბა ხულოში. – ეთნოლოგიური კრებული, II, თბილისი.

მგელაძე 2011: ნ. მგელაძე. ქართველი ხალხის ტრადიციული საზოგადოების სოციალური აგებულებისათვის (განზოგადებული კვლევის ცდა). *ლინგვოკულტუროლოგიური ძიებანი*, პირველი საერთაშორისო კონფერენცია ლინგვოკულტუროლოგიასა და ანთროპოლოგიაში, II, ბათუმი.

მგელაძე, ვარშალომიძე, მიქელაძე 2017: ნ. მგელაძე. სარფი – ეთნოგრაფიული პორტრეტი. სარფი, ბათუმი, 2017 (კოლექტიური მონოგრაფია. თანაავტორები: მალხაზ ჩოხარაძე, ლილე თანდილავა, მამია ფაღავა, ომარ მემიშიში, მაია ბარამიძე, ჯემალ ვარშალომიძე, ზაზა შაშიკაძე, თინა შიოშვილი, ჯემალ კარალიძე, მანანა თავდგირიძე, ციალა ნარაკიძე, ჯემალ მიქელაძე.)

მგელაძე 2017: ნ. მგელაძე. დასახლების ფორმათა თავისებურებანი ტაოში *პარხლის ხეობაში. – ბსუ-ს ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის კრებული*, XI, ბათუმი.

მგელაძე 2018ა: ნ. მგელაძე. ტერმინ „აგარის“ ძველქართული მნიშვნელობისათვის ტაოში. *საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია ჰუმანიტარული მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში* – III, ბათუმი.

მგელაძე 2018ბ: ნ. მგელაძე. *ქართული ტრადიციული საზოგადოების სოციალური არქიტექტონიკის თეორიული პრობლემები*, ბათუმი.

მგელაძე 2021: ბ. მგელაძე. *ხალხური მმართველობისა და ჩვეულებითი სამართლის ისტორია განვითარებული და გვიანი შუასაუკუნეების სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში.* სადოქტორო დისერტაცია, ბათუმი შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ბათუმი.

მგელაძე, მიქელაძე 2025: ნ. მგელაძე, ჯ. მიქელაძე. *ტრადიციული კარ-მიდამო და საოჯახო-ნათესაურ ურთიერთობათა საკითხები სამეგრელოსა და იმერეთში (სამეგრელოსა და იმერეთის საველე-ეთნოგრაფიული წყაროების მიხედვით).* ხელნაწერი, ნუგზარ მგელაძის პირადი არქივი, ბათუმი.

მეგრელიძე 1938: И. Мегрелидзе. Лазский и мерельский слой в гурийском, Москва-Ленинград.

მელიქიშვილი 1951: გ. მელიქიშვილი. უძველესი სამეფო სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. *მიმომსილეელი.* ტ. II, თბილისი.

მელიქიშვილი 1984: Г. А. Меликишвили. К характеристике социально-экономического строя раннеклассового общества грузинских горцев. *Вопросы древней истории*, т. 1, Москва.

ორბელიანი 1949: სულხან-საბა ორბელიანი, *სიტყვის კონა*, თბილისი.

პანეკი 1939: Л. Б. Панек. Следы родового строя у мтиулов. СЭ, 2, Москва-Ленинград.

პანეკი 1946: Л. Б. Панек. Социальные отношения мтиулов. Краткие сообщения Института этнографии, Москва.

სურმავა 1983: ნ. სურმავა. სიტყვაწარმოების შესახებ აჭარულში (ქედის რაიონის მასალების მიხედვით). *აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა,* IV, თბილისი.

რადდე 1873: Г. И. Радде. Путешествие в мингрельских Альпах и в трех их верхних продольных долинах (Рион, Цхенис-цкали и Ингур). Записки Кавказского отдела русского географического обшества, кн. VII, Тифлис.

რობაქიძე 1958: А. Робакидзе. О формах поселения в Сванети. *Краткие сообщения Института этнографии, 39*, Москва.

რობაქიძე 1960: А. Робакидзе. Форма поселения в Балкарии. 1. Топография поселения. *Материалы по этнографии грузии,* Тбилиси.

რობაქიძე, მგელაძე 2005: ა. რობაქიძე, ვლ. მგელაძე. დასახლების ტოპოგრაფია და მორფოლოგია აჭარაში (1958 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციების ანგარიში). *ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები,* VIII, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სერია, ბათუმი.

რობაქიძე 1960: ა. რობაქიძე. დასახლების ფორმათა საკითხისათვის ზემო აჭარაში. *ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომები,* I, ბათუმი.

რობაქიძე 1968: А. И. Робакидзе. Особенности патронимической организации у народов горного Кавказа (связи с вопросом о соотношении патронимии, рода и семьи). *Советская этнография,* №5, Москва.

რობაქიძე 1982: А. И. Робакидзе. Традиционные формы поселения в Адажарии. – Очерки этнографии Аджарии, Тбилиси.

რობაქიძე, შამილაძე 1983: ა. რობაქიძე, ვ. შამილაძე. ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ ატლასში კულტურის ელემენტების კლასიფიკაციისა და სამეურნეო-კულტურულ ტიპოლოგიასთან მისი მიმართების საკითხისათვის. *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ყოფა და კულტურა,* X. თბილისი.

სახოკია 1950: თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი, თბილისი.

სოკოლოვი 1874: А. К. Соколов. Путешествие моё в Мегрелии с линии Кавказской, мое там у царя пребывание, с ним сношение и обратное оттуда путешествие в Грузию, Москва.

ქალდანი 1981: მ. ქალდანი. წარმომავლობის -არ სუფიქსსის საკითხისათვის ქართველურ ენებში. – *ქართველური ენების სტრუქტურა*, V, თბილისი.

ქამადაძე 1978: მ. ქამადაძე. ზემოაჭარული მიკროტოპონიმიის წარმოების ზოგიერთი საკითხი. *მაცნე*, ენისა და ლიტერატურის სერია, №1, თბილისი.

ქამადაძე 1981: მ. ქამადაძე. სუფიქსური წარმოება ზემო აჭარის ტოპონიმიაში. *აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა,* III, თბილისი.

ქამადაძე 1983: მ. ქამადაძე. ოდენპრეფიქსული წარმოება ზემო აჭარის ტოპონიმიაში. *ახალგაზრდა მეცნიერ ფილოლოგთა რესპუბლიკური კონფერენცია, მასალები,* თბილისი.

ქამადაძე 1986*:* მ. ქამადაძე. ურ სუფიქსი აჭარის ოიკონიმიაში. *VIII რესპუბლიკური სამეცნიერო სესია, თეზისები*, ცხინვალი.

ყამარაული 1929: А. Я. Камараули. Хевсуры (очерки), Тифлис.

ყაუხჩიშვილი 1955 (რედ.): *ქართლის ცხოვრება, ტ. 1,* თბილისი.

ყაუხჩიშვილი 1959 (რედ.): *ქართლის ცხოვრება, ტ. 2,* თბილისი.

ყიფშიძე, 1914: И. Кипшидзе. *Грамматика мегрельского (иверского) языка,* СПБ.

შამილაძე, 1979: В. М. Шамиладзе. *Хозяйственного-культурные и социально-экономические проблемы скотовоства Грузии, историко-этнографическое исследование*, Тбилиси.

შანიძე 1953: ა. შანიძე. *ქართული გრამატიკის საფუძვლები.* 1. მორფოლოგია, თბილისი.

ჩანტლაძე 1998: ი. ჩანტლაძე. ახალი კულტუროლოგიური კრებული ენათმეცნიერის თვალით. *ქართველური ონომასტიკა*, I, თბილისი.

ჩაჩაშვილი 1948: გ. ჩაჩაშვილი. *შატილის საფეხნო*, თბილისი.

ჩაჩაშვილი 1955: გ. ჩაჩაშვილი. ხალხური მმართველობის ისტორიიდან ხევსურეთში (შატილის საფეხნო). *მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის,* VII, თბილისი.

ჩიტაია 1953: გ. ჩიტაია. დასახლების ტიპი მთიულეთში. *მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის*, თბილისი.

ჩიქობავა 1942ა: ა. ჩიქობავა. *ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი,* თბილისი.

ჩიქობავა 1942ბ: ა. ჩიქობავა. *სახელთა ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში*, თბილისი.

ჩიქოვანი 1974: გ. ჩიქოვანი. ნიხასის როლი ოსთა საზოგადოებრივ ყოფაში ნართული ეპოსის მიხედვით. *საისტორიო კრებული*, IV, თბილისი.

ჩიქოვანი 1979: Г. Д. Чиковани. Осетинский нихас. Кавказский этнографический сборник, т. V, 2, Тбилиси.

ჩუბინაშვილი 1961: ნ. ჩუბინაშვილი. *ქართული ლექსიკონი რუსული თარგმანითურთ*, თბილისი.

ცაგარელი 1880: А. Цагарели. Мингрельские этюды, Вып. I. *Мингрельские тексты с переводами и объяснениями.* Вып. П. Опыт фонетики мингрельского языка, СПб.

ცხადაია 1985: პ. ცხადაია. *მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია. ენათმეცნიერული ანალიზი,* თბილისი.

ცხადაია 2000: პ. ცხადაია. *გვარები და გვართა დასახლებანი სამეგრელოში,* თბილისი.

ძიძიგური 1970: შ. ძიძიგური. *ქართული დიალექტოლოგიური ძიებანი,* მეორე გამოცემა, თბილისი.

წულაია 1991: Г. В. Цулая. Из истории грузинской антропонимии. *Советская этнография*, №3, Москва.

ხარაძე 1958: Р. Л. Харадзе. К вопросу о территориально-общинных объединениях у грузин-горцев. – *Краткие сообщения Института этнографии*, т.29, Тбилиси.

ხარაძე 1961: Р. Л. Харадзе. *Грузинская семейная община*, т. 2, Тбилиси.

ხარაძე 1962: Р. Л. Харадзе. Проблема неразделенной семьи по грузинским этнографическим данным. – *Краткие сообщения Института этнографии*, т. 36, Тбилиси.

ხარაძე, რობაქიძე 1964: რ. ხარაძე, ა. რობაქიძე. *მთიულეთის სოფელი ძველად*, თბილისი.

ხარაძე, რობაქიძე 1964: რ. ხარაძე, ა. რობაქიძე. *სვანეთის სოფელი ძველად,* თბილისი.

ხორნაული 1973: გ. ხორნაული. -ურ სუფიქსის ფუნქციისათვის მთიულეთის ტოპონიმთა მიხედვით. *მაცნე*, ენისა და ლიტერატურის სერია, №3.

ჯავახიშვილი 1928: ი . ჯავახიშვილი. *ქართული სამართლის ისტორია*, წიგნი 2, თბილისი.

ჯავახიშვილი 1930: ი. ჯავახიშვილი. *საქართველოს ეკონომიური ისტორია,* ტომი 1, თბილისი.

ჯავახიშვილი 1937: ი. ჯავახიშვილი. ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, *ქართველი ერის ისტორიის შესავალი*, თბილისი.

ჯავახიშვილი 1948: ი. ჯავახიშვილი. *ქართველი ერის ისტორია*, წიგნი II, თბილისი.

ჯანაშვილი 1906: მ. ჯანაშვილი. *ქართული გრამატიკა*, ტფილისი.

ჯანაშია 1949: ს. ჯანაშია. საქართველო ადრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე, *შრომები,* I, თბილისი.

ჯანაშია 1959ა: ს. ჯანაშია. -ურ და -იურ ბოლოსართთა ხმარებისათვის ნასესხებ სიტყვებში. *შრომები*, III, თბილისი.

ჯანაშია 1959ბ: ს. ჯანაშია. მრავლობითობის რიცხვის -თა/თ- სუფიქსის ეტიმოლოგიისათვის. *შრომები*, III, თბილისი.

ჯანაშია 1959გ: ს. ჯანაშია. ხეთების ისტორიისა და ენის საკითხისათვის. *შრომები*, III, თბილისი.

ჯანაშია 1959დ: ს. ჯანაშია. თუბალ-თაბალ, ტიბარენი, იბერი, *შრომები*, III, თბილისი.

ჯორბენაძე და *სხვები*: ბ. ჯორბენაძე, მ. კობაიძე, მ. ბერიძე. *ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი (მასალები ქართული ენის სისტემატური კურსისათვის,* თბილისი.

SETTLEMENT FORMS AND LOCAL GROUPS IN THE SOCIAL STRUCTURE OF TRADITIONAL GEORGIAN SOCIETY

Nugzar Mgeladze
Batumi Shota Rustaveli State University
nugzar.mgeladze@bsu.edu.ge

In the past, the smallest socio-territorial unit in Georgia was the *out-building complex*, which formed part of larger structural unions such as districts, villages, territorial communities, and networks of territorial communities. The nomenclature of these units corresponded to various taxonomic levels within the social organization. The *household (housekeeping unit)* was the minimal local group, typically corresponding to individual communities. A *medial local group* corresponded to a district or village, while a *maximal local group* represented a territorial unit based on networks of villages.

Within minimal household groups, nuclear families were typically represented, whereas extended (large) household communities consisted of multiple nuclear families connected through joint economic activities and partly sharing common community space. The medial local group included various households whose heads or patriarchs were related, lived in close proximity, and shared common economic interests.

Patronymic organization, grounded in the kinship system, initially functioned within the extended household. Within such households, the smallest genealogical unit was the *minimal lineage*, generally comprising relatives spanning two to four generations. The *medial local group* encompassed a *medial lineage* – a second-order genealogical segment including kin across four to twelve generations. At the highest level, the *maximal local association* corresponded to the *maximal lineage,* typically defined by shared surnames. The aggregation of these surnames formed a clan structure, which, geographically, was usually concentrated within a specific territorial unit. In some cases, however, it extended across multiple territorial units, forming an integrated system of patronymic organization.